

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЛЬВІВСЬКА ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ СВЯТОГО ДУХА
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра пасторального богослов'я

Магістерська робота

**Душпастирський супровід осіб з особливими потребами як важлива
складова реабілітаційного процесу на прикладі навчально-
реабілітаційного центру «Джерело»**

Студент 6-го курсу: Богдан Савицький

Науковий керівник: о. Володимир Ждан

Доктор пасторального богослов'я

Львів 2018

ЗМІСТ

Вступ	4
РОЗДІЛ 1 Визначення поняття неповносправності та суспільний вимір його носіїв	7
1.1. Історичні відомості про осіб з неповносправністю у суспільному житті	7
1.2. Класифікація рівнів розумової неповносправності за Міжнародною статистичною класифікацією хвороб (МКХ-10).....	10
1.3. Моделі інвалідності.....	13
1.3.1. Моральна та медична модель інвалідності	13
1.3.2. Соціальна модель.....	14
1.4. Необхідність соціалізації та реабілітації осіб з неповносправністю ...	16
1.5. Інклюзивна освіта як вагомий фактор інтеграції осіб з особливими потребами	20
РОЗДІЛ 2 Важливість та особливості духовного супроводу осіб з неповносправністю	23
2.1. Фізичний, психічний, соціальний та духовний вимір здоров'я	23
2.2. Важливість духовного та психологічного супроводу потребуючих ...	26
2.3. Заснування товариства «Надія» та центру «Джерело» як відповідь на потреби осіб з неповносправністю.....	28
2.4. Духовний супровід осіб з неповносправністю	33
2.4.1. Загальні характеристики духовного супроводу	34
2.4.2. Духовний супровід осіб з неповносправністю.....	35
2.4.3. Духовний супровід у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело»	37
РОЗДІЛ 3 Виклики та перспективи навчально-реабілітаційного центру «Джерело»	46
3.1. Виклики, які стоять перед навчально-реабілітаційним центром «Джерело»	46
3.2. Перспективи навчально-реабілітаційного центру.....	49
ВИСНОВКИ	55

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	58
ДОДАТКИ.....	64

ВСТУП

Кожне людське життя є особливим та призначеним для дочасного та вічного щастя, незалежно від того чи має вади, чи ні. В умовах українського суспільства відбувається стигматизація неповносправної особи, про проблеми, які її стосуються, все частіше воліють мовчати. В Україні немає достатньої кількості кваліфікованих державних закладів, які б допомагали у соціалізації, інклюзії, реабілітації та духовному супроводі людей з особливими потребами. Одним з небагатьох центрів, які надають кваліфіковану допомогу неповносправним особам, є навчально-реабілітаційний центр «Джерело».

Актуальність теми дипломної роботи полягає в необхідності забезпечення душпастиря базовим об'ємом знань у праці з особами з особливими потребами. Адже нерідко медичний персонал потребує кваліфікованого духівника, який знав би специфіку праці з неповносправними і зміг би допомогти у життєвих проблемах.

Метою даної праці є показати особливості душпастирства осіб з неповносправністю у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело».

В магістерській роботі будуть поставлені такі завдання:

1. Висвітлити ставлення різноманітних суспільств впродовж історії до осіб з неповносправністю.
2. Охарактеризувати особу душпастиря у праці з неповносправними.
3. Дослідити методи душпастирства осіб з неповносправністю у реабілітаційному центрі «Джерело».
4. Проаналізувати зв'язок душпастирства і духовних починань в осіб з неповносправністю.
5. Дослідити перспективи і виклики навчально-реабілітаційного центру «Джерело» у формуванні особистостей людей з особливими потребами.

Для досягнення поставлених завдань у роботі будуть використані методи інтерв'ювання, узагальнення та синтезу, які допоможуть цілісно поєднати працю, зробити логічні висновки, систематизувати душпастирський досвід священнослужителів.

Оригінальність теми магістерської роботи полягає в тому, що душпастирство людей з особливими потребами у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело» ще не було описано. Тому, проаналізувавши особливості надання духовного супроводу, можна сформулювати практичні поради для душпастирювання неповносправних.

Межами дослідження буде душпастирська праця у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело».

Основною бібліографією дослідження є книги: о. М. Хоміва «Практичний порадник душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю», И. Раймера «Душепопечения в церкви», Д. Адамса «Учебник по христианскому душепопечению», М. Татарин – М. Трухан-Татарин «Віднайти Тройцю у неповносправності: богослов'я, що розкриває обійми іншості», а також праця буде базуватись на інтерв'ю отців, які проводять душпастирський супровід з особами з особливими потребами.

Структура дипломної роботи складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

У першому розділі «Визначення поняття неповносправності та суспільний вимір її носіїв» розглядатимуться ставлення різних суспільств до людей з неповносправністю. Водночас буде відображено класифікацію осіб з неповносправністю за міжнародною класифікацією МКХ (10). Це є важливо з огляду на те, щоб душпастир, зважаючи на рівень неповносправності, міг надавати духовний супровід у доступній для розуміння формі. Також буде розглянуто важливість соціалізації та інклюзії для особи з неповносправністю.

У другому розділі «Важливість та особливості духовного опікунства осіб з неповносправністю» увага буде акцентуватись на унаочненні, що здоров'я людини передбачає гармонійне поєднання соціального, духовного, психічного

та фізичного здоров'я. Тому духовний супровід є невід'ємним елементом для забезпечення здоров'я особи під час процесу реабілітації. Також буде представлено історичний процес заснування навчально-реабілітаційного центру «Джерело». В окремому підрозділі буде представлено необхідну поставу душпастиря та особливості праці з неповносправними, а також внесок отців у душпастирський супровід на прикладі центру «Джерело».

У третьому розділі будуть представлені найголовніші виклики та майбутні перспективи навчально-реабілітаційного центру. Розуміння таких викликів та перспектив буде корисним у роботі душпастиря як з персоналом, так і з неповносправними особами та їх батьками. Однією з перспектив є, зокрема, створення на основі уже існуючого досвіду душпастирства курсів для навчання священнослужителів, які змогли б кваліфіковано надавати духовний супровід неповносправним особам.

РОЗДІЛ 1

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ НЕПОВНОСПРАВНОСТІ ТА СУСПІЛЬНИЙ ВИМІР ЙОГО НОСІЇВ

1.1. Історичні відомості про осіб з неповносправністю у суспільному житті

Кожна людина сотворена на образ і подобу Божу (пор. Бут. 1,26-27). Вона є безцінною в очах Божих незалежно від її психічних, інтелектуальних чи фізичних якостей. Однак цією правдою нехтували у різні періоди людської історії. Зокрема, з історичних фактів відомо про негативне ставлення до осіб з неповносправністю. Найдавнішими письмовими згадками про неповносправність є фівські єгипетські папіруси, які датуються 1552 роком до Христа¹.

Під поняттям «неповносправності» у різні періоди розумівся дещо відмінний набір характеристик чи їх відсутність. «Коли люди володіли лише примітивними знаряддями праці, неповноцінними визнавалися тільки індивідууми з сильно вираженими, грубими фізичними і психічними вадами, які позбавляли їх можливості добувати собі їжу навіть цими примітивними знаряддями праці»², не маючи, отже, змоги самостійно себе прогодувати, такі люди переважно гинули³.

У стародавньому Римі і Греції не було захисту або ж законів щодо збереження осіб з неповносправністю. Сенека писав: «Ми вбиваємо виродків і топимо тих дітей, які народжуються на світ кволими і спотвореними. Ми чинимо так не через гнів і досади, а керуючись правилами розуму: відділяти

¹ Пор. О. МИХЕЙКИНА, «Эпидемиология умственной отсталости (обзор литературы)», <http://psychiatr.ru/files/magazines/2012_09_obozr_357.pdf> (дата звернення 26.04.2018), 24.

² Х. ЗАМСКИЙ, *Умственно отсталые дети: История их изучения, воспитания и обучения с древних времен до середины XX века: Приложение: Дневник Е. К. Грачевой*, Москва: НПО «Образование» 1995, 13. Тут і далі переклад автора.

³ Пор. там само, 13.

негідне від здорового»⁴. Також негативне ставлення до осіб з особливими потребами було і в часи Середньовіччя, особливо це відчувалось у Західній Європі. Адже там спалювали людей, які поводитись по-іншому від загально прийнятих норм. Їх вважали одержимими злими духами. Проте варто наголосити, що не всі особи з неповносправністю зазнали переслідувань, адже в середньовічному суспільстві люди мало комунікували між собою, а тому про людей з неповносправністю мало хто знав⁵. В Індії неприйняття неповносправних тривало до XIX століття. Коли індуси бачили, що дитина народжена з вадами, то її відносили до лісу і там залишали на голодну смерть.

У Київській Русі з XI століття укази князя були звернені на те, щоб монастирі опікувались особами з вадами (глухими, сліпими, недоумкуватими)⁶. Проте варто наголосити на тому, що «монастирі прихистили лише незначну частину недоумкуватих. Більшість їх аж до кінця XVIII століття поневірялися по дорогах, гинули від голоду і безпритульності, так як сім'я часто не мала можливості або не хотіла утримувати недоумкуватого»⁷. А тому можна зробити висновок, що не все було налагоджено в опіці з людьми з неповносправністю на наших теренах.

У Радянському Союзі виробили методикку «дефектологічного квадрата» – «це відокремлення особливої дитини не тільки від нормально розвинутих однолітків [...], але і від турботи суспільства, філантропів, церкви. Навіть роль батьків у долі власної дитини-інваліда мінімізується, рішення всіх питань бере на себе держава»⁸. Згідно з цією методикою, дітей з неповносправністю поміщали у «спеціалізовані дитячі будинки, інтернати, психоневрологічні заклади, заховані десь по лісах і глухих селах, обгороджені високими мурами»⁹. Бачимо, що у СРСР не було мети інтегрувати людей з особливими потребами у

⁴Х. ЗАМСКИЙ, *Умственно отсталые дети: История их изучения, воспитания и обучения с древних времен до середины XX века: Приложение: Дневник Е. К. Грачевой*, 14.

⁵ Пор. там само, 14-19.

⁶ Пор. М. ШВЕД, *Основи інклюзивної освіти: підручник*, Львів: Український Католицький Університет 2015, 95.

⁷ Х. ЗАМСКИЙ, *Умственно отсталые дети: История их изучения, воспитания и обучения с древних времен до середины XX века: Приложение: Дневник Е. К. Грачевой*, 19.

⁸ Новосибирский государственный педагогический университет, «Обучение умственно отсталых детей и подростков», <<https://studfiles.net/preview/3962406/page:18/>> (дата звернення 26.04.2018).

⁹ О. РОМАНЧУК, *Неповносправна дитина в сім'ї та суспільстві*, Львів: Літопис 2008, 5.

суспільство, але радше приховати їхнє існування та відокремити їх від здорових однолітків.

Після розпаду СРСР по певній інерції «громадськість вважала, що про інвалідів турбується держава, але держава була не в змозі забезпечити належний рівень соціального захисту [...], [особи з вадами] були позбавлені доступу до багатьох соціальних благ нарівні зі здоровими людьми»¹⁰. Проте Україна за часи незалежності добилась значних результатів у праці з людьми з особливими потребами: впроваджується соціальна інклюзія, облаштовуються пандусами магазини, лікарні, школи. Розпочали свою роботу майстерні «Лярш-Ковчег», «Емаус» та інші організації для праці з особами з неповносправністю. На законодавчому рівні впроваджуються закони на захист людей з інвалідністю. Це все робиться для того, щоб подолати стигматизацію у суспільстві, донести людям, що неповносправність – це не вирок. Адже «ми витворили з неповносправності відхилення, замість того, щоб розуміти її як звичайний випадок у людському житті, і ми віддаляємо неповносправних людей у нашій колективній психіці як індивідуальних жертв нещастя, ухиляючись [...] встановити зв'язок із їхнім досвідом»¹¹.

Бачимо, що неповносправні особи не завжди існували у суспільстві. До них ставились по-різному, в один час їх не вважали особами, в інший – намагались ізолювати. Проте вони незмінно залишаються частиною суспільства, їхня людська гідність неспівмірна з ізоляцією, але вимагає суспільного прийняття. Йоан Павло II у своїй енцикліці *Labores exercens* писав про осіб з неповносправністю, що «вони є повними людськими суб'єктами [...] незважаючи на те обмеження і терпіння, що записалися в їхньому тілі й володінні»¹². Якщо християнська спільнота буде відкидати людей з особливими

¹⁰ М. КРАВЧЕНКО, *Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні* / Національна Академія державного правління при президентові України, <<http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf>> (дата звернення: 10.03.2018), 2.

¹¹ М. ТАТАРИН – М. ТРУХАН-ТАТАРИН, *Віднайми Тройцю у неповносправності: богослов'я, що розкриває обійми іншості*, Львів: Український Католицький Університет 2016, 114.

¹² ІВАН ПАВЛО II, «*Laborem exercens*» // Сайт: Інститут Релігії та Суспільства, <<http://irs.ucu.edu.ua/dzherela/sotsialni-entsikliki/ivan-pavlo-ii-laborem-exercens-1981/>> (дата звернення: 08.05.2018), 22.

потребами, то вона не дотримується основної харизми, яку дав Ісус Христос – бути законом для світу¹³, а тому Церква як інституція, має не лише приймати осіб з неповносправністю, але й також ними опікуватись, надавати духовний супровід.

1.2. Класифікація рівнів розумової неповносправності за Міжнародною статистичною класифікацією хвороб (МКХ-10)

До XVIII століття «людина з вадою розвитку тлумачилась як каліка, калька, хромець [...] на початку XVIII століття у слов'янських мовах слово “інвалід”, яке за походженням – безсилий, слабкий, важко поранений, – прийшло в українську мову і російську мову з французької»¹⁴.

У сучасному світі термін «інвалід» за визначенням Генеральної Асамблеї ООН «означає будь-яку особу, що не може самостійно забезпечити цілком або частково потреби нормальної особистої і/або соціального життя в силу недоліку, будь те уродженого чи ні, його або її фізичних або розумових здібностей»¹⁵. А законом України від 22.12.2011 р. інвалідність це –

Міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист¹⁶.

До 2018 року в українському суспільстві вживалось слово «інвалід», «дитина інвалід» та «інвалід війни», які були замінені на відповідні їм терміни»: «особа з інвалідністю» «дитина з інвалідністю» та «особа з інвалідністю внаслідок війни»¹⁷. Метою закону було пом'якшити стигматизацію суспільства щодо осіб з неповносправністю.

¹³ Пор. М. ТАТАРИН – М. ТРУХАН-ТАТАРИН, *Віднайти Тройцю у неповносправності: богослов'я, що розкриває обійми іншості*, 94.

¹⁴ О. БЕЗПАЛЬКО [та ін.], *Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. Навчальний посібник*, Київ: Центр учбової літератури 2009, 121.

¹⁵ «Декларація про права інвалідів» // Сайт: Національний педагогічний університет Н.П. Драгоманова, <http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/ikpp_kpp_Sozhialno-pravovuy_zahust_ditey/90.html> (дата звернення: 03.05.2018).

¹⁶ «Закон України про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів» // Сайт: Верховна Рада України, <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4213-17>> (дата звернення: 03.05.2018).

¹⁷ «Закон України про внесення змін до деяких законодавчих актів України» // Сайт: Верховна Рада України, <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2249-viii>> (дата звернення: 03.05.2018).

До причин виникнення інвалідності можна віднести внутрішні та зовнішні чинники. До внутрішніх належать: «спонтанні зміни у генетичному матеріалі, внутрішньоклітинні метаболіти, хвороби, що передаються спадковим шляхом, вроджені вади»¹⁸. До зовнішніх «належить механічні (травма, поранення), фізичні (дія тепла, холоду, електроструму), хімічні (дія отруйних речовин), біологічні (хвороботворні мікроби), психічні (переляк, стрес), порушення харчування (голодування, нестача вітамінів)»¹⁹. Бачимо, що інвалідність можна отримати не лише через генетичне захворювання при народженні, але й також і зовнішні фактори мають свій вплив.

Серед різних видів неповносправності окреме місце займає розумова неповносправність. «Розумова відсталість – група гетерогенних станів, обумовлених вродженим або рано придбаним недорозвиненням психіки з вираженою недостатністю інтелекту, що затрудняє або робить повністю неможливим адекватне соціальне функціонування індивідуума»²⁰, таке визначення пропонує Російська асоціація психіатрів. Класифікують розумову відсталість у МКХ 10 (міжнародна статистична класифікація хвороб) за рівнем інтелектуального дефекту: «Розумова відсталість легкого ступеня (F70), помірна (F71), важка (F72) і глибока (F73). Виділяються також розділи F78 (інша розумова відсталість) і F79 (неуточнені розумова відсталість)»²¹.

Отож, розумова відсталість легкого ступеня (F70) виявляється тим, що діти, а згодом уже і старші індивідуми не можуть самостійно розв'язувати логічних задач не знайомими способами, не можуть контролювати свої емоції, але здатні до навчання і можуть жити самостійно. Оцінку розумової неповносправності має дати компетентний лікар, використовуючи для цього різноманітні вправи ²².

¹⁸ М. ШВЕД, *Основи інклюзивної освіти: підручник*, 32.

¹⁹ Там само, 32.

²⁰ Российское общество психиатров, «Клинические рекомендации Диагностика и лечение умственной отсталости у взрослых» // Сайт: Министерство здравоохранения, <<http://mzur.ru/upload/Умственная%20отсталость.pdf>> (дата звернення 03.05.2018), 6.

²¹ И. МАКАРОВ, «Умственная отсталость у детей и подростков» // Сайт: Российское общество психиатров <http://psychiatr.ru/download/2303?view=1&name=KP_YO..pdf> (дата звернення: 03.05.2018), 4.

²² Пор. там само, 8.

Наступною групою є помірні (F 71), особливістю цих дітей є те, що вони говорять нерозбірливо, побудова речень граматично неправильна, багато з людей потребують до себе підвищеної уваги. Важко запам'ятовуються різноманітні види навчання, а тому таким людям доручають працю переважно механічну, де не потрібно значного зусилля інтелекту. Вони живуть переважно з дорослими, адже до самостійного життя їм майже неможливо пристосуватись²³.

Ще однією групою є важка розумова відсталість (F72). Особи, які належать до цієї групи, мають проблеми із засвоєнням інформації з шкільних предметів, мають водночас труднощі з моторикою, що робить їх залежними від догляду інших людей²⁴.

Ознаками глибокої розумової відсталості (F 73) є те, що інтелект осіб не дозволяє їм вчитись, вони не розуміють інтонацію, переважно не говорять, не мають чітких логічних дій, а тому неможливо передбачити, що людина з такою неповносправністю зробить у наступний момент. Окрім цього такі особи не можуть розрізнити рідних від незнайомих людей. У них важко побачити будь-які емоції, відповідно важко зрозуміти, чи вони відчувають радість чи смуток. Особам з глибокою розумовою відсталістю характерний малорухливий спосіб життя²⁵.

До останніх двох категорій (F 78) та (F 79) відносять осіб, неповносправність яких не можуть кваліфікувати через глухоту, сліпоту або ж через брак інформації²⁶.

Класифікація осіб з неповносправністю є вкрай важливою, адже відповідно до категорії МКХ-10 можна проводити спеціалізоване лікування, а також відповідно до збереженого інтелекту слід проводити катехизації, використовувати різні методики для духовного, психологічного розвитку.

²³ И. МАКАРОВ, «Умственная отсталость у детей и подростков», 8-9.

²⁴ Там само, 9.

²⁵ Там само, 10.

²⁶ Там само, 11.

1.3. Моделі інвалідності

Різні моделі інвалідності формувались впродовж століть під впливом двох філософських підходів: «згідно з першим, люди з інвалідністю розглядаються як такі, що залежать від суспільства, згідно з другим – це споживачі того, що має пропонувати суспільство»²⁷. Найголовніші моделі з інвалідності – це моральна, медична та соціальна. Моделі можуть допомогти зрозуміти ставлення суспільства до людей, які мають інвалідність.

1.3.1. Моральна та медична модель інвалідності

Моральну модель інвалідності вважають найстарішу, в її основі інвалідність розглядається «як наслідок гріха і можливість його таким чином спокутувати»²⁸. Ще в давнину існувала думка, що якщо маєш інвалідність, то це означає, що ти або хтось з твоїх рідних згрішив накликавши на себе цю хворобу. До людей з інвалідністю, їхньої родини ставились з осудженням і певним докором. У Євангелії від Йоана читаємо, що «побачив Ісус чоловіка, зроду сліпого. Запитали його, отже, учні його: “Учителю, хто згрішив? Він – чи батьки його, що сліпим він уродився?” “Ані він, ані батьки його, – відказав Ісус, – але, щоб ділам Божим виявитись на ньому”» (див. Йоана 9, 1-3). У тому часі суспільство стигматизувало людей через їхню хворобу, а реакція на таких людей з інвалідністю могла бути різноманітною: «вигнання бісів, ритуали очищення або ж надання догляду, притулку на знак прояву милосердя та християнського зобов’язання перед “нужденними”»²⁹. Результатом моральної моделі можна вважати «“виключення” із суспільства людей з інвалідністю. На жаль, ця модель може існувати у будь-якому суспільстві, де інвалідність або вада пов’язуються зі зневагою, страхом та упередженнями»³⁰. А тому на законодавчому рівні мають бути утверджені рівні права для людей з інвалідністю.

²⁷ Навчальний посібник, *інвалідність і суспільство* / ред. Л. БАЙДА, О. КРАСЮКОВА-ЕННС, Київ 2012, 28.

²⁸ *Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для засобів масової інформації* / ред. І. ВИРТОС, Київ: Ленвіт 2015, 12.

²⁹ Навчальний посібник, *інвалідність і суспільство* / ред. Л. БАЙДА, О. КРАСЮКОВА-ЕННС, 44.

³⁰ Там само, 44.

Медична модель виникла у 19 столітті з прогресивним розвитком медицини³¹. У медичній моделі інвалідність розглядається, як «дефект чи хворобу, які потребують, насамперед, медичного втручання»³², а також визначає як «медичну патологію, що розуміється як особиста проблема особи з інвалідністю»³³. Прихильники цієї теорії акцентують свою увагу на «патологіях людини (вроджених, чи тих, що з'явилися в процесі життєдіяльності), якими вона відрізняється від інших людей. За такого підходу людину вважають фізично і розумово неповноцінною людиною»³⁴. Допомогти людині можуть лише лікарі. Проте ця теорія є хибною, оскільки люди з інвалідністю «не обов'язково хворі і їхній стан здоров'я не обов'язково може бути покращений медикаментозним відновлювальним лікуванням»³⁵.

1.3.2. Соціальна модель

Одним з перших письменників, витоки якого спричинили появу соціальної моделі інвалідності, був американський політик і бізнесмен Пол Хант, який у своєму есе³⁶ «розмірковує над тим, що люди з інвалідністю – це виклик західним цінностям, оскільки сприймаються, як нещасливі, непотрібні, несхожі на інших, пригнічені та хворі»³⁷. Прихильники цієї теорії мають упереджене ставлення до особи з інвалідністю. «Концепцію соціальної моделі розробляли люди з інвалідністю впродовж останніх сорока років»³⁸, а згодом Union of the Physically Impaired Against Segregation³⁹, базуючись на книзі Пола Ханта, розвинула ідеї «визначивши інвалідність як “обмеження активності, викликане

³¹ Пор., *Навчальний посібник, інвалідність і суспільство* / ред. Л. БАЙДА, О. КРАСЮКОВА-ЕННС, 46.

³² Там само, 46.

³³ О. ФЕРТ, «Теоретичні підходи до організації інклюзивної освіти в контексті виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах. досвід України і Канади» // Сайт: Бібліотека Житомирського Національного Університету, <<http://eprints.zu.edu.ua/18237/1/Ферт%20О.pdf>> (дата звернення 10.03.2018), 2.

³⁴ М. ШВЕД, *Основи інклюзивної освіти: підручник*, 30.

³⁵ *Навчальний посібник, інвалідність і суспільство* / ред. Л. БАЙДА, О. КРАСЮКОВА-ЕННС, 46.

³⁶ Есе має назву *Critical Condition Hunt*.

³⁷ Там само, 48. Цитувано за Р. HUNT, *A Critical Condition Hunt, Stigma: The Experience of Disability: London, 1966*.

³⁸ *Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для засобів масової інформації* / ред. І. ВИРТОС, 13.

³⁹ Союз людей з порушенням проти сегрегації був заснований у 1972 році, щоб протистояти проблемам які пов'язані з інвалідністю.

сучасним соціальним устроєм суспільства”»⁴⁰. Наслідком стало те, що неповносправні особи розпочали компанію спрямовану на зміну мислення, стверджуючи, що вони є повноправними членами суспільства та базуючись на тому, що «багато проблем з’являється не тому, що людина має якісь фізичні чи розумові порушення, а як наслідок функціонування суспільства»⁴¹.

У соціальній моделі «більше не розглядають інвалідів як людей з певними вадами, а заакцентовують увагу на причинах недієздатності особи, неадекватності відповідних умов розвитку і недосконалості законів»⁴². Соціальна модель «наголошує на [...] невігідному становищі через обмеження, накладені на неї соціальними, культурними, економічними бар’єрами та бар’єрами середовища»⁴³. Саме ця модель є призначена на «зміни в суспільстві таким чином, щоб воно забезпечувало рівну участь усіх своїх громадян у реалізації їхніх прав і надавало їм таку можливість»⁴⁴, створення взаємозв’язку «між людиною з обмеженими можливостями та соціумом»⁴⁵.

Якщо ж подивитись на реалії українського суспільства, то воно «намагається перейти від медичної до соціальної моделі інвалідності»⁴⁶. Реалізуються проекти кінорежисерів, хореографів та інших митців, які показують на широкий загаль, що особа з неповносправністю не лише може, але і стає повноцінним членом суспільства, а тому не варто її відсторонювати від соціуму, як це було у Радянському Союзі⁴⁷. Також варто додати, що соціальна модель може стати тим рушієм суспільства, яка «спонукає держави до створення “суспільства для всіх”»⁴⁸.

⁴⁰ Навчальний посібник, *інвалідність і суспільство* / ред. Л. БАЙДА, О. КРАСЮКОВА-ЕННС, 48.

⁴¹ Там само, 48.

⁴² М. ШВЕД, *Основи інклюзивної освіти: підручник*, 31.

⁴³ *Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для засобів масової інформації* / ред. І. ВИРТОС, 13.

⁴⁴ М. ШВЕД, *Основи інклюзивної освіти: підручник*, 31.

⁴⁵ М. КРАВЧЕНКО, *Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні*, 3.

⁴⁶ Там само, 3.

⁴⁷ М. ЛЕЛИК, «Інклюзивні культурні ініціативи та мистецькі заходи як один зі шляхів становлення соціальної моделі інвалідності в Україні» // Сайт: Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, пор. <http://nplu.org/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2017/zaxodi.pdf> (дата звернення: 10.03.2018), 9-10.

⁴⁸ Навчальний посібник, *інвалідність і суспільство* / ред. Л. БАЙДА, О. КРАСЮКОВА-ЕННС, 48.

Підсумовуючи, варто зазначити наступне: для неповносправної особи є важливим відчувати себе повноцінною стосовно інших. Проте для реалізації цього процесу необхідно створення спеціальної програми, мета якої полягала б у комплексному розвитку фізичної і психічної сфери особистості для максимального досягнення цього ефекту.

1.4. Необхідність соціалізації та реабілітації осіб з неповносправністю

Засновник спільнот для опіки людьми з особливими потребами Жан Ваньє говорить, що Творець «запрошує усіх нас на велике свято життя, і на цьому святі є місце для кожної людини – незалежно від того, неповносправна вона чи ні, незалежно від її віри, раси, національності, здібностей чи обмежень»⁴⁹. Кожна людина, незалежно від характеристик її здоров'я, потребує соціалізації: «Індивід не народжується членом суспільства. Він народжується із схильністю до соціальності і тоді вже робиться членом суспільства»⁵⁰. Особа з неповносправністю «потребує інших, щоб стати собою, зіграти свою роль у концерті життя»⁵¹, а тому без кваліфікованого супроводу вона не зможе повністю розкрити себе. Австрійський психіатр Віктор Франкл, підтримуючи твердження, що кожна людина є унікальною і має за життя виконати певну місію, покладену на неї, писав: «Кожен із нас має власне специфічне покликання і/або життєву місію, призначення для виконання певного завдання. Людину не можна ані замінити, ані повторити її життя. Отже, завдання кожної істоти є унікальним, як і її специфічна можливість»⁵².

«Процеси глобалізації приводили до інтеграції наукового знання, активізували прагнення вчених знайти уніфіковані категорії, які відображають багатогранність особистості. Такою категорією [...] є соціалізація, яка зосередила [...] процес “входження” людини до суспільства»⁵³. Одностайного

⁴⁹ Ж. ВАНЬЄ, *Бути людиною*, Львів: Свічадо 2013, 3.

⁵⁰ П. БЕРГЕР – Т. ЛУКМАН, *Социальное конструирование реальности*, Москва: Медиум 1986, <http://platona.net/load/knigi_po_filosofii/socialnaja_filosofija/berger_p_lukman_t_socialnoe_konstruirovaniye_realnost_i_traktat_po_sociologii_znaniya_1995/24-1-0-3994> (дата звернення: 20.04.2018), 87.

⁵¹ Ж. ВАНЬЄ, *Бути людиною*, 18.

⁵² В. ФРАНКЛ, *Людина в пошуках справжнього сенсу* / пер. з англ. О. ЗАМОЙСЬКА Харків: Клуб Сімейного Дозвілля 2016, 118.

⁵³ *Соціальна педагогіка: теорія і технології* / ред. І. ЗВЕРЄВА Київ: Центр навчальної літератури 2006, 22.

терміну, що таке соціалізація немає, а «введений був в кінці XIX століття Ф.Г. Гіддінгсом. У своїй книзі⁵⁴ 1894 року він запропонував розглянути два типи сил, визначальних динаміку громадських асоціацій: соціалізуючі сили і сили соціальні»⁵⁵. Уже з XX століття дослідники по-різному трактували термін соціалізації. Український соціолог В. Москаленко у монографії пише, що «соціалізація – процес входження індивідів у суспільство через різні спільноти, колективи, групи завдяки освоєнню норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та навчання»⁵⁶, а далі також додає: «шляхом універсального засобу наслідування»⁵⁷. Можна сказати, що завдяки соціалізації відбувається «всебічне і послідовне входження індивіда в об'єктивний світ суспільства або в окрему його частину»⁵⁸. Для особи з неповносправністю важливо не бути відкинутою лише через те, що вона є «іншою» у порівнянні із «здоровими людьми». Вона має відчувати підтримку і допомогу зі сторони найближчого оточення: батьків, друзів, вчителів. Саме вони мають допомагати інтегруватись у суспільство. «Погляд на соціалізацію як на безперервний процес народив нові періодизації її стадій. Так, ряд дослідників почали розрізняти стадії первинної (до юності) і вторинної (в період дорослого життя) соціалізації»⁵⁹.

Під час первинної соціалізації «дитина приймає ролі і установки значущих інших, тобто інтерналізується їх і робить їх своїми власними. Завдяки цій ідентифікації зі значущими іншими дитина виявляється в змозі ідентифікувати себе»⁶⁰. Варто наголосити на тому, що «на рівні первинної соціалізації ті чи інші характеристики адаптації можуть бути незатребувані через відсутність

⁵⁴ Книга має назву «Психология социализации и социальной адаптации человека».

⁵⁵ С. РОЗУМ, *Психология социализации и социальной адаптации человека*, Санкт Петербург: Речь 2007, <<https://www.twirpx.com/file/337324/>> (дата звернення: 20.04.2018), 14.

⁵⁶ В. МОСКАЛЕНКО, *Соціалізація особистості: монографія*, Київ: Фенікс 2013, 8.

⁵⁷ Там само, 59.

⁵⁸ П. БЕРГЕР – Т. ЛУКМАН, *Социальное конструирование реальности*, 88.

⁵⁹ *Психолого-педагогические проблемы современного социума, коллективная монография* / ред. Е. ЛЕВАНОВА, А. МУДРИК, Москва: МПГУ 2018, <<https://books.google.com.ua/books?id=CfltdwAAQBAJ&pg=PA88&lpg=PA88&dq=новые+периодизации+ее+стадий+a.+мудрик&source=bl&ots=v4SuvQrcxF&sig=PQFQidh3WbpsT7F-ePsuQJD2sGU&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwiNkpm5o-HeAhXsVcAKHSuuDt0Q6AEwAXoEAcQAQ#v=onepage&q=новые%20периодизации%20ее%20стадий%20a.%20мудрик&f=false>> (дата звернення: 20.04.2018), 88.

⁶⁰ П. БЕРГЕР – Т. ЛУКМАН, *Социальное конструирование реальности*, 88.

відповідної ситуації [...] сприйнята, але не ототожнена з суб'єктивною реальністю особистості («для мене»)⁶¹. Первинна соціалізація є одна з найважливіших для особи, відповідно вторинна соціалізація буде брати за основу первинну соціалізацію⁶².

Варто звертати увагу і на готовність особи, яка потребує соціалізації, прийняти темп входження в суспільство, щоб це навчання не було для неї безрезультативним. Соціалізація завершується, коли в «свідомості індивіда вкорінене поняття з священного іншого і все, що його супроводжує. З цього моменту він стає дійсним членом суспільства і суб'єктивно володіє своїм Я і світом. [...] Соціалізація ніколи не буває повною і ніколи не завершується»⁶³. А тому не варто припиняти соціалізацію осіб з неповносправністю чи інших осіб, досягнувши певного рівня, а проводити її впродовж усього життя.

«Вторинна соціалізація завжди передбачає попередній їй процес первинної соціалізації. Це означає, що доводиться мати справу з уже сформованим Я і вже інтерналізованим світом. Не можна сконструювати суб'єктивну реальність ex nihilo»⁶⁴. Можна зробити висновок, що якість вторинної соціалізації напряму залежить від людини, яка потребує соціалізації, рівно ж від її попереднього досвіду – первинної соціалізації.

В українському «суспільстві проблеми соціалізації людей з обмеженими можливостями не завжди розв'язують спеціальні заклади, мета діяльності яких – допомогти кожній дитині ствердитися і соціально інтегруватися»⁶⁵. Окрім того, щоб «всебічно допомогти людям з обмеженими можливостями, центри реабілітації повинні стати для них основним, але не єдиним місцем життя»⁶⁶.

Бувають випадки, що соціалізація не лише допомагає, але й водночас шкодить, адже «види жертв несприятливих умов соціалізації численні. Це

⁶¹ *Адаптація личности в современном мире*, Саратов: ИЦ «Наука» 2011, – Вып. 3, <https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/02/27/sbornik_adapt.3.pdf> (дата звернення: 22.04.2018), 34.

⁶² Пор. П. БЕРГЕР – Т. ЛУКМАН, *Социальное конструирование реальности*, 88.

⁶³ Там само, 92.

⁶⁴ Там само, 93.

⁶⁵ *Розвиток особистості майбутнього психолога в умовах трансформації суспільства: монографія*, В. ШАХОВ – О. ПАЛАМАРЧУК, [та ін.], Вінниця: Нілан-ЛТД 2016, 202.

⁶⁶ Там само, 202.

пов'язано з тим, що процес соціалізації здійснюється під дією різних факторів, вплив яких на людину не однозначний»⁶⁷. Тому у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело» є індивідуальні програми для неповносправних осіб, які складаються відповідно до її інтелектуальних, фізичних можливостей, для того, щоб результат був якнайкращим.

Російський письменник Федір Достоєвський колись писав, що людина здатна пристосуватись до всього⁶⁸. У людей можуть виникнути непередбачувані ситуації: зміна місця проживання, втрата близьких, домівки тощо. Під час таких випробувань людина має адаптуватись до нового способу життя. Сьогодні «в науковій літературі існує безліч визначень поняття “адаптація”. [...] Феномен адаптації є об'єктом міждисциплінарного дослідження, оскільки може бути застосований до різних аспектів пристосування: біологічного, психологічного, соціального»⁶⁹. Можна сказати, що адаптація «це завжди активний процес: чи це є активна зміна соціального середовища або активна зміна себе. Причому ця активна зміна себе [...] може відбуватись як процес розвитку особистості»⁷⁰. Важливим моментом в інтеграцію у суспільство є соціальна адаптація. Отож, «соціальна адаптація – це процес і результат активного пристосування людини до умов нового соціального середовища»⁷¹. У свою чергу психологічна адаптація – це «явище, що характеризує найбільш оптимальне пристосування психіки людини до умов середовища, життєдіяльності і приватних умов»⁷². «Біологічна адаптація – процес пристосування організму до зовнішніх умов в процесі еволюції, може забезпечувати виживання в умовах конкретного місця проживання»⁷³. Дуже важливо, щоб ці три адаптації були гармонійно поєднані; якщо це відбудеться,

⁶⁷ «Соціальна реабілітація дітей з особливими обмеженнями» // Сайт: Освіта.уа, <<http://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12302/>> (дата звернення: 22.03.2018).

⁶⁸ Пор. В. ФРАНКЛІ, *Людина в пошуках справжнього сенсу*, 34.

⁶⁹ *Адаптація личности в современном мире*, 5.

⁷⁰ В. МОСКАЛЕНКО – Ю. ШАЙГОРОДСЬКИЙ – О. МІЩЕНКО, *Економічна культура особистості: соціально-економічний аспект: монографія*, Київ: Центр соціальних комунікацій 2012, 85.

⁷¹ Там само, 83.

⁷² *Адаптація личности в современном мире*, 6.

⁷³ «Биологическая адаптация» // Сайт: Медпортал.com, <http://медпортал.com/valeologiya_739/biologicheskaya-adaptatsiya.html> (дата звернення: 22.03.2018).

то особа з неповносправністю як психологічно, психічно, так і фізично зможе пристосуватись до суспільства.

У 1963 році вперше було сформоване визначення реабілітації на з'їзді комітету з реабілітації. Отож, реабілітація є процесом, «метою якого є запобігання інвалідності під час лікування захворювання і допомога хворому у досягненні максимальної фізичної, психічної, професійної, соціальної та економічної повноцінності, на яку він буде здатний в межах існуючого захворювання»⁷⁴, а згодом Галина Магльована додає, що методика буде ефективна «за умови залучення до реабілітаційного процесу державних і соціально-суспільних закладів»⁷⁵. Реабілітація поділяється на 3 види: медичну, соціальну чи побутову, а також професійну чи виробничу⁷⁶. Кожний з видів реабілітації підбирається індивідуально відповідно до потреби людини. Зрозуміло, що реабілітація не усуне неповносправності особи, але дозволить їй повноцінніше використовувати власний потенціал можливостей.

1.5. Інклюзивна освіта як вагомий фактор інтеграції осіб з особливими потребами

Одним з перших гуманістів свого часу був французький лікар-психіатр Філіпп Пінель, який «наказав зняти кайдани з психічно хворих осіб»⁷⁷. Це був поштовх для того, щоб сприймати осіб з неповносправністю такими, якими вони є. «У відповідь на ізоляцію дітей, що мають важкий стан здоров'я, в країнах, орієнтованих на демократичні основи суспільства, стали лунати голоси із зверненням реформувати всю систему»⁷⁸, а тому провідні країни, як США, Франція, змінили свою політику щодо навчання осіб з особливими потребами, а згодом і Генеральна Асамблея ООН затвердила Загальну Декларацію Прав Людини, в якій сказано, що кожна людина має право на те, щоб отримати

⁷⁴ Г. МАГЛЬОВАНА, *Основи фізичної реабілітації*, Львів: Ліга-Прес 2006, 19.

⁷⁵ Там само, 19.

⁷⁶ Пор. там само, 21.

⁷⁷ М. ШВЕД, *Основи інклюзивної освіти: підручник*, 81.

⁷⁸ С. АЛЄХИНА, *Інклюзивное образование: история и современность*, Москва: Педагогический университет «Первое сентября» 2013, <http://school30.org.ru/docs/Ped_soveti/ped_sovet_7_30_12_15/inkluz_obr_istoriya.pdf> (дата звернення: 22.03.2018), 9.

освіту⁷⁹. У 1969 році прийняли Декларацію соціального добробуту, згідно з якою «передбачався також захист прав і забезпечення добробуту дітей-інвалідів, піклування і захист людей з фізичними і розумовими недоліками, наголошення щодо відновлення працездатності осіб з розумовими і фізичними недоліками»⁸⁰. З наступними десятиліттями Генеральна Асамблея ООН покращувала закони для того, щоб діти-інваліди мали у навчанні ті ж права і можливості, що й здорові діти. В Україні ратифікували закони Генеральної Асамблеї у 1990 році щодо людей з обмеженими можливостями. Уже розпочинаючи з 90-их «провідною моделлю сучасних суспільно-соціальних стосунків стосовно осіб з обмеженими можливостями, зокрема, неповносправних дітей, визначено інклюзію»⁸¹. Варто зазначити, що «слово “інклюзія” inclusion походить від дієслова «include» (французького походження) і означає – «містити, включати, охоплювати, мати в своєму складі»⁸². Особливістю цієї освіти є те, що під час неї здійснюють «повну адаптацію навчально-виховного процесу до кожної дитини з урахуванням специфічних відмінностей кожної окремо взятої дитини. Базовою основою при цьому виступає адаптація освітнього середовища до кожної дитини»⁸³.

Інклюзивна освіта – «це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в спеціально створених умовах загальноосвітнього закладу»⁸⁴. Така система є зручною і практичною для дітей з неповносправністю, адже вони можуть навчатись у загальноосвітніх школах разом з іншими школярами. Інклюзивне навчання можна означити як «процес створення освітнього

⁷⁹ Пор М. ШВЕД, *Основи інклюзивної освіти: підручник*, 82.

⁸⁰ Там само, 83.

⁸¹ *Основи інклюзивної освіти* / ред. А. КОЛУПАЄВА, Київ: «А.С.К.» 2012, <<http://education-inclusive.com/wp-content/docs/Navchalno-metodychnyj-posibnyk-Osnovy-Inklyuzyvnoyi-osvity.pdf>> (дата звернення: 17.04.18), 10.

⁸² С. АЛЄХІНА, *Інклюзивное образование: история и современность*, 4.

⁸³ З. ШЕВЦІВ, *Основи інклюзивної педагогіки: підручник*, Київ: Центр навчальної літератури 2016, 16.

⁸⁴ Там само, 20.

середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психічного розвитку»⁸⁵.

Для ефективнішого засвоєння інформації для дітей з неповносправністю створюються індивідуальні навчальні плани. Індивідуальний навчальний план – це «формальний документ, який містить детальну інформацію про дитину і послуги, які вона отримує»⁸⁶. Цей план складається окремою командою «вчителів, батьків та, за потреби, інших фахівців (психологів, логопедів, реабілітологів тощо)»⁸⁷. Важливо, що батьки приймають участь у розробці плану, адже фахівці прислуховуються до певних зауваг, на які варто звернути увагу, окрім цього батькам пояснюється мета навчання дитини і які можливі результати.

Якщо ж порівняти терміни «інклюзія» і «інтеграція», то різниця полягає в тому, що інклюзія – це процес, що змінює «суспільство, аби воно враховувало й пристосовувалось до індивідуальних потреб людей, а не навпаки»⁸⁸, як це є у випадку інтеграції.

Отже, можна підсумувати, що для особи з особливими потребами вкрай важливо відчувати себе повноцінно стосовно інших у суспільстві. Щоправда, для процесу входження у суспільне життя таким особам переважно необхідно мати окрему програму, яка б була пристосована до фізичного і психічного розвитку задля максимального досягнення ефекту.

⁸⁵ М. ШВЕД, *Основи інклюзивної освіти: підручник*, 45.

⁸⁶ Там само, 46.

⁸⁷ *Школа для кожного: навчальний посібник / упорядник Л. БАЙДА*, Київ 2015, 26.

⁸⁸ Пор. М. ШВЕД, *Основи інклюзивної освіти: підручник*, 11.

РОЗДІЛ 2

ВАЖЛИВІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНОГО СУПРОВОДУ ОСІБ З НЕПОВНОСПРАВНІСТЮ

2.1. Фізичний, психічний, соціальний та духовний вимір здоров'я

Здоров'я у багатьох культурах вважається якщо не найвищим благом, то принаймні доволі значущим «Ще тисячі років тому лікар і філософ Авіценна стверджував, що головним скарбом життя є не завойовані землі, не багатства, а здоров'я»⁸⁹. Однозгідного визначення між вченими, що таке здоров'я, немає. Проте «в останні десятиліття завдяки розвитку валеологічних досліджень уявлення про здоров'я істотно змінилося. Здоров'я стало розумітися як процес формування й підтримання динамічної рівноваги організму на соматичному і психічному рівнях»⁹⁰. «Здорова людина – це перш за все людина щаслива, яка живе у гармонії сама із собою, не відчуває внутрішнього розладу, здатна захищатись, але першою не нападати ні на кого»⁹¹. Великий тлумачний словник сучасної української мови подає визначення, згідно з яким здоров'я – це «стан організму, за якого нормально функціонують усі його органи»⁹², а ВООЗ у своїй преамбулі подає наступне визначення поняття здоров'я: «Це стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб чи психічних дефектів»⁹³. Отож, бачимо, що здоров'я – це не лише відсутність хвороби, але й поєднання багатьох інших чинників, які впливають на емоційний та психологічний стан людини. «Установлено, що в сучасних уявленнях про здоров'я людини, як цілісний багатовимірний феномен виділяють чотири його складові, а саме: фізичне, психічне, соціальне та

⁸⁹ О. БЕЗПАЛЬКО [та ін.], *Основи громадського здоров'я: теорія і практика*, Ужгород: Патент 2008, 4.

⁹⁰ *Загальна теорія здоров'я і здоров'я збереження: колективна монографія* / ред. Ю. БОЙЧУК, Харків: Рожко С.Г. 2017, 7.

⁹¹ В. ГРИБАН, *Валеологія: підручник*, Київ: Центр учбової літератури 2008, 60.

⁹² В. БУСЕЛ, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Київ; Ірпінь: Перун 2005, 455.

⁹³ Г. МАГЛЮВАНА, «Здоров'я людини, як методико-біологічна та соціальна категорія», <http://3w.ldufk.edu.ua/files/kafedry/zdorov_lyudyny/op_b/lek/lek_3.pdf> (дата звернення: 03.10.2018), 3.

духовне здоров'я»⁹⁴. Так, фізичне здоров'я за професором психології Никифоровим – це «стан організму людини, що характеризується можливостями адаптуватися до різних факторів середовища проживання, рівнем фізичного розвитку, фізичної та функціональної підготовки організму до виконання фізичних навантажень»⁹⁵, а доктор педагогічних наук Юрій Бойчук додає, що фізичне здоров'я «передбачає наявність чи відсутність фізичних дефектів, захворювань, в тому числі генетичних»⁹⁶.

Оскільки «психологічні властивості особистості просто не існують поза системою суспільних відносин, у яку вона включена [...] [то] на передній план виходять питання впливу соціуму на здоров'я особистості»⁹⁷. Критерієм взаємодії соціуму на здоров'я особистості може «бути успішне ототожнення (ідентифікація) особи з певними соціальними групами (сім'я, клас, громада, професія, спілка тощо)»⁹⁸. Важливим моментом є соціалізація особи, адже таким чином визначається її майбутня соціальна роль у навколишньому світі.

Також на самопочуття людини визначає психологічне здоров'я, в якому мають бути збалансовані «рефлексивні, емоційні, інтелектуальні, поведінкові аспекти»⁹⁹. Психологічне здоров'я «дає можливість людині оптимально пристосуватися (адаптуватись) до змін соціального середовища, пізнати себе, реалізувати власні потреби, що необхідні для самоутвердження та актуалізації її особистості»¹⁰⁰. Вкрай важливо, щоб у людини було повноцінне психологічне здоров'я, а воно можливе лише за збереження гармонії між компонентами «фізичного, соціального, психологічного та духовного [...] оскільки всі ці складові тісно взаємопов'язані між собою, і серйозні порушення у одній з них

⁹⁴ Загальна теорія здоров'я і здоров'я збереження: колективна монографія / ред. Ю. Бойчук, 24.

⁹⁵ Психологія здоров'я: учебник для вузов / ред. Г. НИКИФОРОВ, Санкт Петербург: Питер 2006, <<https://psychologybooks.files.wordpress.com/2011/02/d0bdd0b8d0bad0b8d184d0bed180d0bed0b2-d0b3-d181-d0bfd181d0b8d185d0bed0bbd0bed0b3d0b8d18f-d0b7d0b4d0bed180d0bed0b2d18cd18f.pdf>> (дата звернення: 3.10.2018), 70.

⁹⁶ Загальна теорія здоров'я і здоров'я збереження: колективна монографія / ред. Ю. Бойчук, 8.

⁹⁷ І. КОЦАН (ред.) – Г. ЛОЖКІН – М. МУШКЕВИЧ, *Психологія навчання людини*, Луцьк: Волинський Національний Університет ім. Лесі Українки 2011, <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1349/3/psychol_zdor_navch.pdf> (дата звернення 10.10.2018), 21-22.

⁹⁸ Р. ВАЛЕЦЬКА, *Основи валеології. Підручник*, Луцьк: Волинська книга 2007, 19.

⁹⁹ І. КОЦАН (ред.) – Г. ЛОЖКІН – М. МУШКЕВИЧ, *Психологія навчання людини*, 23.

¹⁰⁰ Р. ВАЛЕЦЬКА, *Основи валеології. Підручник*, 20.

неминуче тягнуть за собою розлади в інших»¹⁰¹. Ця ідея знаходить своє підтвердження у думці відомого психотерапевта Віктора Франкла, який хотів «визначити [...] людину як єдність всупереч різноманіттю. Адже [в людині] є антропологічна єдність, незважаючи на онтологічні відмінності, незважаючи на відмінності між різними формами буття»¹⁰². У християнській традиції бачимо, що «цілісність (soma, тілесність, тіло) людини утворюється через кооперацію духу (pneuma), душі (psyche) і плоті (sarx)»¹⁰³. Важливим у психологічному здоров'ї є те, щоб людина перебувала у гармонії з тілом, душею і духом.

У свою чергу духовне здоров'я більше відноситься до внутрішнього глибинного самопочуття людини, тобто стану чеснотливості її духа і «проявляється у зв'язках людини зі світом: у релігійності, у відчутті краси, гармонії і захопленні перед самим життям»¹⁰⁴, а «невід'ємною частиною духовного здоров'я людини є її здатність до співпереживання та співчуття, добросовісність, доброзичливість, порядність, терпимість»¹⁰⁵. Проте варто наголосити, що «з віком людини [...] змінюється внесок кожного з компонентів у цілісне здоров'я: якщо в дитячому віці провідними були фізичне, психоемоційне й інтелектуальне здоров'я, то в зрілому віці духовне, соціальне й особистісне здоров'я виходять на перший план»¹⁰⁶. Також не варто забувати, що «фізичне здоров'я, як і духовний рівень людини, є результатом її власної діяльності»¹⁰⁷.

У пострадянському просторі одним з ключових факторів у дослідженні духовного світу людини став розпад СРСР, адже «питання духовності тривалі роки не вважалися проблемами наукової психології. Основна причина цього полягає в тому ідеологічному контролі, якому була підпорядкована вітчизняна

¹⁰¹ І. КОЦАН (ред.) – Г. ЛОЖКІН – М. МУШКЕВИЧ, *Психологія навчання людини*, 31.

¹⁰² В. ФРАНКЛ, *Человек в поисках смысла: сборник* / пер. ГОЗМАН ЛЕОНИД, ЛЕОНТЬЕВА МАРИЯ, Прогрес: Москва 1990, 48.

¹⁰³ В. НАГЕВИЧЕНЕ – Д. ПИВОВАРОВ, *Целостный человек (христианская традиция): монография*, Екатеринбург 2005, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/31587/1/5-7525-1450-9_2005.pdf> (дата звернення: 16.10.2018), 16.

¹⁰⁴ І. КОЦАН (ред.) – Г. ЛОЖКІН – М. МУШКЕВИЧ, *Психологія навчання людини*, 30

¹⁰⁵ Р. ВАЛЕЦЬКА, *Основи валеології. Підручник*, 20.

¹⁰⁶ *Загальна теорія здоров'я і здоров'я збереження: колективна монографія* / ред. Ю. БОЙЧУК, 8.

¹⁰⁷ П. ПОЛУШКІН, *Посібник до вивчення курсу «Вікова фізіологія та валеологія людини»*, ДНУ: Дніпро 2005, <http://repository.dnu.dp.ua:1100/upload/405aa8af52cd4a44ce43cc1a1ab669e6VIKOVA_FIZIOLOGIYA.PDF> (дата звернення: 10.10.2018), 25.

психологічна наука в радянський час»¹⁰⁸. А тому вже з 90-х років розпочинається активне дослідження духовної складової людини і надання їй вагомості. Зараз в Україні «найбільш актуальні дослідження духовного світу людини безпосередньо пов'язані з проблематикою духовного здоров'я, оскільки першочерговими є завдання подолання духовної кризи сучасної цивілізації»¹⁰⁹. Водночас духовне здоров'я людини «залежить від складників духовної культури людства – освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики»¹¹⁰. Християнство було і залишається релігією, яка допомагає вченим «знаходити вирішення опорних проблем духовності»¹¹¹, це було в минулому, так і в сьогоденні.

2.2. Важливість духовного та психологічного супроводу потребуючих

Російський богослов Андрій-Хвиля Олінтер у своїй книзі писав, що «релігійно-духовний світ – досить непростий, різноманітний і багатообразний, а наслідки невміння орієнтуватися в ньому можуть обернутися бідую не тільки для окремої людини, але і для держави в цілому»¹¹². А далі додає, що «у житті кожної людини виникають ситуації, коли вона стикається з релігійно-духовними проблемами. Для їх вирішення, як і в будь-яких інших сферах діяльності, потрібні певні знання, вміння і досвід, потрібна допомога фахівців»¹¹³. Саме тому особа потребує іншої людини, яка б могла провадити її у духовному поступі, тобто потребує духовного супроводу. «Духівник потрібен усім людям, без винятку, без виключення, ким би ця людина не була, в якому стані, що би не переживала»¹¹⁴. Метою духовного супроводу є «допомогти людині розвивати і поглиблювати стосунок з Богом, зростати в Бозі і любові в єдності з ним»¹¹⁵. Духовний супровід націлений на те, щоб «допомогти людині

¹⁰⁸ *Психология здоровье* :учебник для вузов / ред. Г. Никифоров, 100.

¹⁰⁹ *Загальна теорія здоров'я і здоров'я збереження: колективна монографія* / ред. Ю. Бойчук, 17.

¹¹⁰ Там само, 17.

¹¹¹ *Психология здоровье* :учебник для вузов / ред. Г. Никифоров, 100.

¹¹² А. ХВЫЛЯ-ОЛИНТЕР, *Духовная безопасность и духовное здоровье человека, семьи, общества*, Москва: Дарь 2007, <https://stavroskrest.ru/sites/default/files/files/pdf/spiritual_security.pdf> (дата звернення 16.10.2018), 6.

¹¹³ Там само, 6.

¹¹⁴ О. Андрій Боднар, «Інтерв'ю від 20.10.18» / інтерв'юер Богдан Савицький.

¹¹⁵ Олег Романчук, «Інтерв'ю від 10.11.18» / інтерв'юер Богдан Савицький.

бачити свою ситуацію очима Божими, відчувати Божу любов і перебувати в єдності з Богом, поглиблювати своє молитовне життя, розуміти покликання, яке дає [...] Бог, і втілювати в житті це покликання»¹¹⁶. Немає різниці, чи людина є інтелектуально здоровою чи розумово неповносправною, у тому, щоб виразити свої потреби у духовності та задовільнити їх.

Кандидат психологічних наук М. Битянова стверджує, що психологічний супровід спрямований «на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку»¹¹⁷. У свою чергу доктор педагогічних наук О. Попова додає, що це «комплексна технологія, особлива культура підтримки і допомоги»¹¹⁸. Особлива кваліфікована допомога необхідна батькам і їх дітям з особливими потребами для їхнього супроводу, адже «на практиці [...] нерідко використовуються психологами і соціальними педагогами без урахування форми захворювання, рівня розвитку інтелектуальних процесів і особливостей емоційно-вольової сфери дитини»¹¹⁹. Одним з найголовніших завдань фахівців під час надання психологічного супроводу є «створення умов для переходу сім'ї та особистості до самопомоги [...] фахівець створює умови і надає необхідну і достатню підтримку для переходу від позиції “я не можу” до позиції “я можу сам справлятися зі своїми життєвими труднощами”»¹²⁰. Це навчання є необхідне для батьків, щоб вони повірили в те, що дитина з неповноправністю – це не життєве покарання. Метою психологічного супроводу для неповносправної особи є «допомогти [їй] і її рідним адаптуватись до тих викликів, що включає в себе життя з неповноправністю. Тобто як сприймати себе, як сприймати майбутнє, як планувати своє життя, як справлятися з різного роду

¹¹⁶ Олег Романчук, «Інтерв'ю від 10.11.18».

¹¹⁷ М. БИТЯНОВА, *Организация психологической работы в школе*, Москва: Совершенство 1998, <<http://klex.ru/fqn>> (дата звернення: 11.10.2018), 20.

¹¹⁸ О. ПОПОВА, *Комплексная технология, особая культура поддержки и помощи: сборник научных статей*, Минск: Рипо 2011, <http://ripo.unibel.by/assets/site/jpo/files/psiholog_soprovojd_vip1.pdf> (дата звернення: 11.10.2018), 9.

¹¹⁹ Е. ЩЕБАНЕЦ, *Соотношение психологической поддержки и психологического сопровождения в процессе психологической помощи родителям и детям с отклонениями в развитии* // Сайт: Вестник Адыгейского государственного университета: сетевое электронное научное издание, <http://vestnik.adygnet.ru/files/2007.4/612/shchebanets2007_4.pdf> (дата звернення: 11.10.2018), 1.

¹²⁰ Там само, 3.

труднощами»¹²¹, – це своєрідні напрямні і настанови на майбутнє, які дає лікар для нормалізації психологічного стану. Лікар водночас підготовляє батьків до різного роду психологічних викликів, які пов'язані з неповносправністю особи, а також як могли у майбутньому створити щасливе життя¹²².

Психологічний супровід є подібним до духовного у тому значенні, що обидва спрямовані на допомогу людині у її потребах, «вони є як дві руки, вони співпрацюють, вони дотикаються, вони мають вплив один на одного»¹²³. Духовний і психологічний супровід, якщо вони гармонізовані між собою, допомагають людині «прожити життя наповнене любов'ю, змістом і стосунками»¹²⁴. Окрім того, варто зазначити, що не всі люди є релігійними, а це означає, що психологічний супровід може бути наданий більшій кількості людей.

«Людські методи можуть допомогти, щось підкорегувати, але людські методи не можуть переобразити людину; для того потрібна благодать Божа»¹²⁵, потрібно лікувати душу людини, водночас преображаючи її у людину подібну до Христа. Кожна людина є унікальною, а тому потрібно шукати індивідуальний підхід для надання їй необхідної допомоги, і не завжди кваліфікований спеціаліст зможе допомогти, на відміну від священника і навпаки.

2.3. Заснування товариства «Надія» та центру «Джерело» як відповідь на потреби осіб з неповносправністю

З проголошенням Незалежності у 1991 році Українська держава розпочала важкий шлях становлення суверенітету і підняття рівня життя важкий шлях становлення суверенітету і підняття рівня життя. На початках періоду незалежності зовсім незначна кількість громадян намагалася дбати про дітей, які вважалися «неповноцінними», тобто тих, які мали вади. З цими дітьми

¹²¹ Олег Романчук, «Інтерв'ю від 10.11.18».

¹²² Пор. Олег Романчук, «Інтерв'ю від 10.11.18».

¹²³ Там само.

¹²⁴ Там само.

¹²⁵ О. Андрій Боднар, «Інтерв'ю від 20.10.18».

потрібно було працювати по-іншому, ніж з їхніми однолітками, але цьому не приділялась достатня увага.

Попри сказане, все ж варто зауважити, що певні спроби інтегрувати осіб з вадами у суспільне життя були зроблені на українських теренах до проголошення Незалежності. Зокрема, у травні 1990 року був заснований перший заклад, який мав на меті допомагати особам з неповносправністю: «Львівське обласне батьківське товариство захисту дітей з дитячим церебральним паралічем ДЦП “Надія”»¹²⁶. Згідно з їхнім дослідженням у 1990 році у Львівській області: «налічується близько 2000 дітей з дитячим церебральним паралічем, а третина з них страждає на важку форму ДЦП. Значна частина цих дітей не можуть самостійно функціонувати, мають великі труднощі у пересуванні і потребують постійної допомоги»¹²⁷. Товариство своїм покликанням вбачало «захистити права неповносправних дітей в Україні»¹²⁸, адже ці діти не могли відвідувати школу, оскільки їм потрібні спеціальні умови для навчання, зокрема низькі поручні, пристосування для інвалідної коляски, а також спеціалізовані фахівці, які змогли б допомогти у разі потреби.

Першими ініціаторами щодо створення навчально-реабілітаційного центру були батьки – Микола Сварник і Мирослав Николаєв родом зі Львова. Також до створення доклали зусиль двоє канадійців які мали українське коріння – Зеня Кушпета та Оксана Кунанець-Сварник. Метою їхнього приїзду було волонтерство¹²⁹. Батьки шукали для своїх дітей можливість соціалізації, тобто забезпечення таких умов життя, при яких їхні діти могли б спілкуватись з ровесниками, відчувати себе потрібними у суспільстві. «На той час зовсім не брали дітей [з особливими потребами] ні в садочки, ні в школи. Держава про це не дбала, а радила віддати дітей до інтернату»¹³⁰. Звісно, батькам не хотілось, щоб їх діти були відсторонені від суспільства, а тому вони: «пішли у звичайний

¹²⁶ «Навчально-реабілітаційний центр “Джерело” // Сайт: навчально-реабілітаційний центр «Джерело», <<http://www.dzherelocentre.org.ua/uk/about/history/>> (дата звернення 15.10.2018).

¹²⁷ «Навчально-реабілітаційний центр “Джерело” м. Львів // Сайт: SpecialBaby.info, <<http://specialbaby.info/viewtopic.php?t=270&p=8494>> (дата звернення 15.10.2018).

¹²⁸ Сайт: навчально-реабілітаційний центр «Джерело».

¹²⁹ Пор. Сіреджук Наталія, «Інтерв'ю від 10.10.2016» / інтерв'юєр Б.Савицький.

¹³⁰ Там само.

садочок, в якому були звичайні дітки і домовились з завідуючою про те, щоб дві групи по троє дітей також мали змогу бути в садочку. Вони зорганізувались і створили громадську організацію¹³¹ яка носила назву «Благодійна установа навчально-реабілітаційного центру “Джерело”»¹³², яка у свою чергу реорганізувалось у навчально-реабілітаційний центр «Джерело».

У грудні 1993 року відбулось «Посвячення приміщення і перших дітей-дошкільнят під час свята Св. Миколая. Навчально-реабілітаційний центр “Джерело” розпочинає роботу на базі дошкільного закладу № 172 на вул. Шафарика у м. Львові»¹³³. Батьки надіються на зцілення їхніх дітей за посередництвом святого. «Потрохи почали вчити фахівців, приїхала перша гуманітарна допомога з реабілітаційним обладнанням, адже треба було з дітьми чимось працювати»¹³⁴. Так, діти вчилися у цій школі цілий рік, але варто зауважити, що школа була непристосованою для дітей з неповносправністю. Тому, щоб вони вчилися, потрібно було поставити поручні, облаштувати санвузли¹³⁵.

Потрібно було підготувати кваліфікованих фахівців, які могли б опікуватись дітьми, адже «на той час в Україні не існувало жодних навчальних програм для підготовки спеціалістів у сфері фізичної реабілітації»¹³⁶. Цю проблему було частково вирішено тим, що «Оксана Кунанець-Сварник, у співпраці з Українсько-канадською програмою “Партнери у сфері охорони здоров’я”, створила навчальну програму для підготовки спеціалістів з фізичної реабілітації у Львівському Держаному інституті фізичної культури»¹³⁷. Навчання проходило один рік і уже 1995 року мали перших випускників, які спеціалізувались у роботі з особами з неповносправністю.

Наступного навчального року спеціалісти розробили програму, розраховану для дітей з особливими потребами. Це за сприяння навчально-

¹³¹ Сіреджук Наталія, «Інтерв’ю від 10.10.2016».

¹³² Там само.

¹³³ «Навчально-реабілітаційний центр “Джерело” м. Львів».

¹³⁴ Сіреджук Наталія, «Інтерв’ю від 10.10.2016».

¹³⁵ Пор. там само.

¹³⁶ «Навчально-реабілітаційний центр “Джерело” м. Львів».

¹³⁷ Там само.

реабілітаційного центру «Джерело»: «У загальноосвітній школі № 82 для неповносправних дітей була створена інклюзивна навчальна програма у поєднанні з реабілітацією»¹³⁸. Новостворена програма дала поштовх до майбутніх дій, бо творці «Джерела» і товариства «Надія» могли побачити ефективні результати своєї праці.

Згодом батьки виявили бажання мати власну школу, яка була б лише для людей з особливими потребами, щоб їх там вчили пристосовуватись до навколишнього світу.

Першим фундаментальним кроком щодо отримання власного навчального закладу стало те, що міський голова міста – Любомир Буняк посприяв для того, щоб землю передали благодійній установі¹³⁹. На виділеній ділянці землі знаходилась незавершена будівля садочка, який мав лише один поверх, його збудували за радянських часів і будівля потребувала ремонту.

До 1996 року територія, яку віддали під будівництво реабілітаційного центру, пустувала. «Засновники хотіли будувати реабілітаційний центр, але не знали, як це буде виглядати, адже ніхто не мав коштів, фондів ніяких не було»¹⁴⁰. Проте завдяки допомозі фонду «Дітям Чорнобиля» вдалося розпочати роботи з будівництва приміщення для центру «Джерело»¹⁴¹. Щоб збудувати центр, потрібно було найняти архітектора, який би добре знав, як можна правильно збудувати будинок для осіб з неповносправністю, враховуючи особливості їхнього життя. Отож засновники: «найняли архітектора з Канади, волонтера, який написав доступний проект реабілітаційного центру Джерело»¹⁴². Під словом «доступний» слід розуміти, що потрібно було врахувати всі особливості неповносправних, тому зробили: «доступними пандуси, а також без сходів, в приміщенні низько закріпили поручні і розетки, тобто таке, про що в 1994 році ще ніхто не думав»¹⁴³. Варто розуміти, що

¹³⁸ «Навчально-реабілітаційний центр “Джерело” м. Львів».

¹³⁹ Пор. Сіреджук Наталія, «Інтерв’ю від 10.10.2016».

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Пор. «Навчально-реабілітаційний центр “Джерело” м. Львів».

¹⁴² Там само.

¹⁴³ Там само.

кошти, пожертвувані волонтерами, не були достатніми, щоб перекрити всі витрати на будівництво, а тому ремонти робили по мірі їх надходження¹⁴⁴.

У жовтні 2002 року в новозбудованому приміщенні розпочала свою діяльність перша програма центру «Джерело»: «Програма Раннього втручання. У цей самий час, було урочисто відкрито і освячено Капличку у новому Центрі»¹⁴⁵. Наступною ключовою подією щодо відкриття став 2007 рік, тоді ж було «завершено реконструкцію нового приміщення першого і другого поверхів Центру, повністю пристосованих для осіб з особливими потребами»¹⁴⁶. Відтоді навчально-реабілітаційний центр приймає на реабілітацію і виховання щодня понад 200 дітей¹⁴⁷.

Навчально-реабілітаційний центр фактично виконує «функцію держави, бо держава мала опікуватись з неповносправними, давати психологічні поради і розради батькам, щоб вони не віддавали дітей у інтернат. Але держава не виконує цю функцію на достатньому рівні, тому благодійна установа виконувала це»¹⁴⁸. Кардинально ситуація змінилась у 2008 році, коли «юридично на папері з установи створили міський центр реабілітації – юридичну установу для того, щоб з міського бюджету отримувати кошти»¹⁴⁹. У такий спосіб на сьогодні 50% витрат центру покриває бюджет міста.

Поєднання зусиль та матеріально-фінансових ресурсів неурядової організації та Львівської міської адміністрації забезпечує гарантоване надання якісних соціальних послуг мешканцям нашого міста і є добрим прикладом для наслідування іншим громадам в Україні [...] а засновником юридичної організації вважається: «Управління соціального захисту Департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради.

Всі послуги дітям і молоді у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело» надаються виключно безкоштовно. Важливою деталлю в допомозі закладу стало те, що міська рада «звільнила благодійну установу від відшкодування

¹⁴⁴ Пор. «Навчально-реабілітаційний центр “Джерело” м. Львів».

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ Пор. Сіреджук Наталія, «Інтерв'ю від 10.10.2016».

¹⁴⁸ Там само.

¹⁴⁹ Там само.

втрат за недоотримання Львівською міською радою коштів за користування земельною ділянкою на пр. Червоної Калини, 86-а»¹⁵⁰.

У «Джерелі» є «благодійний внесок, який ми пропонуємо робити за психологічні послуги чи за реабілітаційні. До прикладу, за консультацію людина може дати від двадцяти гривень – але це є добровільно, хто хоче, той і дає кошти»¹⁵¹. Тим самим, установа хоче хоч частково покрити видатки на утримання персоналу.

2.4. Духовний супровід осіб з неповносправністю

Згідно з академічним словником слово «священик» означає «служитель культу, який відправляє церковну службу»¹⁵². Проте це твердження є невдалим, адже, окрім того священики займаються уділянням Таїнств, служінням «треб», харитативною, пасторальною, дидактичною і іншими діяльностями. Окремим виміром священичої діяльності є духовний супровід. Духовний супровід – це праця з людьми різного класу, стану, інтелектуального рівня. Проте «допомогти людині розібратись у житті можливо лише тому, хто сам розібрався і розуміє людину»¹⁵³. Протестанський пастор, який займається духовним провідом Йоганес Раймер, у своїй книзі дає таке визначення духовного наставництва: «Допомога надана людині з ціллю допомогти реалізувати себе так, щоб вона не лише вносила свій позитивний внесок в загальне життя, але й отримала би зцілення і допомогу для виконання волі Божої у своєму житті»¹⁵⁴. Окрім позитивного внеску і отримання зцілення духовна опіка є процесом, який «допомагає нам ввійти у стан повної гармонії. Духовний супровід – це турбота про цілісність людини, тобто турбота про її духовне здоров'я, за

¹⁵⁰ «Про звільнення благодійної установи Навчально-реабілітаційний центр “Джерело”», <<http://www.fatwords.org/safia/pro-zvilenennya-blagodijnoyi-ustanovi-navchaleno-reabilitacijn/main.html>> (дата звернення 10.10.2018).

¹⁵¹ «Навчально-реабілітаційний центр “Джерело” м. Львів».

¹⁵² *Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР, т. 9, Інститут мовознавства / ред. І. БЛЮДДА, Київ: Наукова думка 1970—1980, 106.*

¹⁵³ И. РАЙМЕР, *Душепопечение в церкви: книга 1, курс лекцій*, Санкт Петербург: Типография «Наука» 2006, 80.

¹⁵⁴ Там само, 5.

посередництвом божественної допомоги, яка вводить її у спілкування з Богом»¹⁵⁵. Отже, завдяки духовній опіці можна привести людину до Бога.

2.4.1. Загальні характеристики духовного супроводу

Людська природа після гріхопадіння стала пошкодженою, відкритою до гріха. З того часу «зранена людська природа потребує знову оновитись»¹⁵⁶, відновити в собі гармонію, яку Бог заклав у перших людей. Одним з методів досягти внутрішньої гармонії є духовний супровід, який «є для того, щоб людина знову набрала повноти і краси свого творіння [...] знову уподібнилася на того, на кого вона була створена»¹⁵⁷, адже потрібно «щоб людина знову в повноті переобразилась, і переобразилась у нову людину подібну до Христа»¹⁵⁸, яка жила б згідно з Євангелієм, а це можливо зробити тому, хто цю душу створив¹⁵⁹ – це Бог, який промовляє через людей у світі.

У Церкві «кожен християнин повинен опікати своїх братів-християн»¹⁶⁰, проте мирянин, який проводить духовний супровід виконує лише «частину завдання душпастиря»¹⁶¹. Ключовим моментом у духовній опіці є те, щоб людина, яка супроводить, прожила «певний час такого духовного, особистого життя, де зустрілася б з різними випробуваннями»¹⁶², відповідно навчилась їх долати. Адже, щоб вести іншу людину духовним шляхом, потрібно самому мати досвід духовного синівства, оскільки спонтанні, невважені рішення можуть зашкодити іншій людині. Важливо в духовному провідництві є також те, «як ти до неї [людини] промовиш, яким словом ти до неї скажеш, як слово просякнуте молитовно, так воно й відобразиться у її серці»¹⁶³ і може його переобразити.

¹⁵⁵ И. РАЙМЕР, *Душепечение в церкви: книга 1, курс лекций*, 33.

¹⁵⁶ О. Андрій Боднар, «Інтерв'ю від 20.10.18».

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ Там само.

¹⁵⁹ Пор. о. Андрій Боднар, «Інтерв'ю від 20.10.18».

¹⁶⁰ Д. АДАМС, *Учебник по христианскому душепечению: практика вразумляющего душепечения*, Харків: Gospel Literature Services 2002, 25.

¹⁶¹ Там само, 29.

¹⁶² О. Андрій Боднар, «Інтерв'ю від 20.10.18».

¹⁶³ Там само.

Одним з ключових етапів для становлення «християнського душпастирства є навчання в семінарії, де можна отримати фундаментальні біблійні та теологічні знання»¹⁶⁴. А найосновніші джерела, з яких «черпає істинний християнський духовний наставник, – це Слово Боже, Святий Дух і Церква»¹⁶⁵. У свою чергу однією з цілей духовного наставництва є «перевести людину з області, яка ламає її цілісність, в область, яким бачить її Бог»¹⁶⁶. Потрібно «допомогти людині зорієнтуватись у житті, в конкретному повсякденному житті»¹⁶⁷, стати для неї добрим пастирем, який веде людину до Царства Небесного. Під час духовного супроводу потрібно допомогти їй віднайти особисті відносини з Богом, а це означає «відкрити новий образ мислення і поведінки»¹⁶⁸, відповідно – якщо «не буде особистих відносин з Богом, не буде й сили пом'янути життєві підвалини»¹⁶⁹. А тому варто робити наголос на розвитку духовності.

Духовний отець має ставити особливий акцент на молитві, адже вона «сама по собі може бути істотним елементом духовної опіки; їй завжди повинен приділятися час, принаймні, при завершенні співбесіди»¹⁷⁰. Молитву варто вибирати разом з духовним учнем і по мірі його духовного зростання її змінювати або доповнювати. Слід також пропонувати, щоб молитва стала регулярною у житті духовного учня.

2.4.2. Духовний супровід осіб з неповносправністю

Неповносправні особи «потребують і взивають на те, щоб Дух Святий був запрошений»¹⁷¹ до їхнього життя, щоб перемінити їх зсередини. «Кожна людина, незалежно від її інтелектуальних можливостей, має потребу в тому, щоб зрозуміти сенс тих страждань, яких вони зазнала у своєму житті»¹⁷², а це

¹⁶⁴ Д. АДАМС, *Учебник по християнскому душепопечению*, 29.

¹⁶⁵ Там само, 29.

¹⁶⁶ И. РАЙМЕР, *Душепопечение в церкви: книга 1, курс лекций*, 43.

¹⁶⁷ Там само, 43.

¹⁶⁸ Там само, 46.

¹⁶⁹ Там само, 46.

¹⁷⁰ Д. АДАМС, *Учебник по християнскому душепопечению*, 70.

¹⁷¹ О. Андрій Боднар, «Інтерв'ю від 20.10.18».

¹⁷² *Пастирі найслабших* / пер. з англ. І. РОГОВСЬКА, пер. з франц. Н. ПОМІРКО, Львів: Свічадо 2018, 20-21.

стає можливим завдяки душпастриському супроводі. «Священик, якого сьогодні потребують особи з розумовою неповносправністю, покликаний бути служителем, який являє Ісуса, [...] бути знаком доброти, милосердя, прощення та людиною, яка добровільно стає духовним батьком»¹⁷³. Духовний отець має відчувати поклик до праці з людьми з особливими потребами, має уособлювати Христа, який є Добрим пастирем для своїх овець, має «дивитися на кожного так, як робить це Бог»¹⁷⁴. Потрібно бути не лише духовним наставником, але й також стати люблячим батьком, який розуміє своїх духовних учнів, адже люди з обмеженими можливостями «потребують батьківського прийняття, супроводу й запевнення, що Ісус, присутній у їхньому серці, кличе їх»¹⁷⁵, адже відчуваючи любов інших, особа може полюбити себе¹⁷⁶. Також «душпастир є духовною особою, що показує шлях, пригадуючи кожному його особливу роль у Церкві»¹⁷⁷.

Особа з особливими потребами «мають відкрите серце, яке їм допомагає відразу побачити священика в його переважливій ролі утішителя та людини, яка приймає, прощає і є присутньою в людському терпінні»¹⁷⁸. Не лише хтось може вчити особу з особливими потребами, але й вона завдяки своїй неповносправності «зблизька показує нашу первинну тілесність, а це покращує розуміння нашої людськості, що сприяє духовному зростанню і обожествленню»¹⁷⁹. Духовний отець – це та людина, яка не засуджує людей з неповносправністю, але приймає їх такими, якими вони є зі всіма їхніми недоліками й перевагами, адже він є той, який «слухає серцем: все, що чує, приймає з любов'ю та співчуттям, без критики, без виправляння, порівняння, дискутування, лишень з вдячністю приймає»¹⁸⁰. Також душпастирю потрібно у

¹⁷³ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, Львів-Київ: Манускрипт 2013, 23.

¹⁷⁴ *Пастирі найслабших* / пер. з англ. І. РОГОВСЬКА, пер. з франц. Н. ПОМІРКО. 38.

¹⁷⁵ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 23.

¹⁷⁶ Пор. М. ТАТАРИН, М. ТРУХАН-ТАТАРИН, *Віднайти Тройцю у неповносправності: богослов'я, що розкриває обійми іншості*, 113.

¹⁷⁷ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 24.

¹⁷⁸ Там само, 24.

¹⁷⁹ М. ТАТАРИН, М. ТРУХАН-ТАТАРИН, *Віднайти Тройцю у неповносправності: богослов'я, що розкриває обійми іншості*, 128.

¹⁸⁰ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 25.

своїх стосунках з друзями¹⁸¹ «виявляти теплі почуття, незалежно від того, ким вони є і яку неповносправність мають»¹⁸².

Особам з неповносправністю «потрібен душпастир, який буде поруч. Таке служіння вимогливе, позаяк вимагає внутрішньої сили та чималих зусиль»¹⁸³. Священику потрібно цілий час вдосконалювати себе і вчитись, «як їм послужити, часами ти щось говориш, а людині банально треба в туалет, або піднести її, бо щось болить, бо вона незручно сидить; і такі знання треба мати, і це власне напрацьовується»¹⁸⁴, а згодом отець Олег Жаровський додає, що особиста допомога духівника «формує контакт з людиною неповносправною, а тому цього треба вчитись. Хтось вчиться цього десь за партою, в інститутах [...] діти самі мене вчили, асисенти, професійні реабілітологи»¹⁸⁵. Завдяки цій допомозі у душпастиря виробилось «відношення до людини неповносправної, моє сприйняття і, відповідно, і їхнє сприйняття, бо це є контакт, живий контакт»¹⁸⁶, який є надзвичайно цінний у душпастирській праці, адже однією з проблем несприйняття душпастиря є невміння налагодити контакт із конкретною особою.

2.4.3. Духовний супровід у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело»

За навчально-реабілітаційним центром «Джерело» є закріплений капелан з Української Греко-Католицької Церкви і на даний момент своє служіння несе о. Олег Жаровський¹⁸⁷. Він мав дотичність до центру з самих початків його заснування. Важливо звернути увагу на те, що «коли священик йде в нерелігійну установу і стає там провідником, то люди все більше починають вірити тим закладам і віддають туди своїх дітей»¹⁸⁸. «Джерело» є особливим навчальним закладом у Львові, адже у центрі цінується кожна особа як сотворіння Боже. Свою духовність центр черпає з «Лярш-Ковчег» і з «Віри і

¹⁸¹ Друзьями називають осіб з неповносправністю.

¹⁸² Ж. ЛАРСЕН, *«Віра і Світло» у щоденному житті* / пер. з англ. Г. КОСІВ, Львів: Емаус 2008, 13.

¹⁸³ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 23.

¹⁸⁴ О. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018» / інтерв'юєр Богдан Савицький.

¹⁸⁵ Там само.

¹⁸⁶ Там само.

¹⁸⁷ Пор. Сіреджук Наталія, «Інтерв'ю від 10.10.2016».

¹⁸⁸ О. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018».

Світло»¹⁸⁹. В основі цієї духовності є «не говорити про любов, а справді любити [...] це означає дозволити іншим стати тими, хто для нас є важливим»¹⁹⁰. Проте спочатку батьки повинні «відкрити, що Бог любить нас, потім ми даруємо цю любов своїм дітям [...] а коли люди бачать, що ми любимо своїх дітей, тоді вони також можуть відкрити для себе щось про Божу любов»¹⁹¹, цим самим особи з неповносправністю об'являють Божу любов у світі.

Важливе місце для духовного зросту у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело» займає каплиця. Її освятили з самих початків існування центру, вона залишається діючою і до сьогодні. Виконавцем сакральних зображень всередині храму є іконописець Борис Яворський. З правої сторони каплиці є «зображення Пресвятої Родини, адже ми в центр ставимо не лише дитину, а й родину, бо переживає ціла родина за ту чи іншу дитину, і тому поки родина не прийме [її], то ніяке лікування дитині допомагати не буде»¹⁹². Також у церкві є зображення «Ісуса, який тримає дітей на своїх руках»¹⁹³. Дуже тематично тут зображено Ісуса, адже ми віримо, що для Христа кожне життя є особливим, і тому в жодному разі не можна відкидати на периферію дітей з неповносправністю, а слід дати їм повноцінне виховання і піклування. Також є Львівський образ, що називається «Львів – місто ангелів». На якому є намальовано, як дітей з неповносправністю ведуть і везуть на візочках ангели. Тим самим зображення показує, що біля кожної особи є ангел хоронитель незалежно від її повноцінності¹⁹⁴. Ця каплиця в основному скріплює віру батьків, що Бог є завжди поруч з ними і допомагає їм у важких ситуаціях. Через розписи у храмі засвідчується присутність людей з неповносправністю у Церкві. Також ці малюнки допомагають у психологічний спосіб батькам, адже, дивлячись на них, вони розуміють, що їхніх дітей також любить і приймає Господь.

¹⁸⁹ О. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018».

¹⁹⁰ Ж. ЛАРСЕН, «*Віра і Світло*» у щоденному житті / пер. з англ. Г. КОСІВ, 4.

¹⁹¹ Д. ВОРСТЕРМАНС, *Божі дороги*, Львів: Емаус 2014, 10.

¹⁹² Сіреджук Наталія, «Інтерв'ю від 10.10.2016».

¹⁹³ Там само.

¹⁹⁴ Пор. Сіреджук Наталія, «Інтерв'ю від 10.10.2016».

Отець Олег Жаровський є основним душпастирем, який працює у «Джерелі», але окрім нього ще є римо-католицький священик, час від часу приходять і інші конфесії¹⁹⁵. Навчальний центр є відкритий для того, щоб туди приходили різні християнські душпастирі, які проповідували б Слово Боже, і, відповідно, підтримували б своїх духовних дітей.

У навчально-реабілітаційному центрі «Джерело» отець Олег проводить катехизації, служить кожного тижня Божественну Літургію, уділяє Святі Таїнства. Кожне Святе Таїнство є важливим для духовного супроводу, адже «через прийняття Святих Таїнств тіло неповносправної особи стає посередником для з'єднання цілої людської особи з Живим Богом: уся людина стає духовно справною – освячується»¹⁹⁶. Ціллю богослужінь, які звершуються в центрі, є «єднати всю спільноту, щоб пов'язувати між собою всіх її членів»¹⁹⁷. Важливим акцентом у праці з людьми з особливими потребами є не лише звершення Божественної Літургії і молитов, але й також особистісний контакт, адже «особи з розумовою неповносправністю, потерпають від браку любові та втрачають образ Ісуса через сухі та поверхневі стосунки»¹⁹⁸.

Сповідь відбувається переважно перед Святою Літургією¹⁹⁹. Під час цього Таїнства виробляється «особистий контакт священика з людиною [...] з накладанням рук чи фелоном, залежно від того, чи боїться вона, чи ні»²⁰⁰. А безпосередньо під час цього таїнства священик має «говорити з особами з неповносправністю про речі, які часом є дуже глибокими, просто, але так, як з дорослими, вірячи в їхню духовну повносправність, навіть якщо це явно не виражено»²⁰¹. Коли сповідають особу з неповносправністю, то «важливо усвідомлювати рамки гріховності особи, пов'язані з її розумовою

¹⁹⁵ Пор. о. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018».

¹⁹⁶ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 31.

¹⁹⁷ М. ТАТАРИН, М. ТРУХАН-ТАТАРИН, *Віднайти Тройцю у неповносправності: богослов'я, що розкриває обійми іншості*, 104.

¹⁹⁸ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 26.

¹⁹⁹ Пор. о. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018»

²⁰⁰ Там само.

²⁰¹ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 25.

неповносправністю, дізнатися, чи неповносправна особа спроможна вчинити цей чи інший важкий гріх і чи вчинки були реальні чи придумані»²⁰².

Щодо Таїнства Євхаристії, його уділення для осіб з неповносправністю відбувається, як звичайно, у Божественній Літургії. Церква заохочує батьків і священиків, щоб особи з неповносправністю приймали причастя, навіть якщо вона не розуміє, що відбувається переістествлення²⁰³. Практичний порадишник душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю наголошує на тому, що якщо особа з особливими потребами «з якихось причин [...] не хоче підходити до чаші чи [...] не розтуляє свої уста [...] не слід змушувати її до Євхаристії. Важливо почекати деякий час, запричащати інших людей, а тоді знову запропонувати цій особі запричащатися»²⁰⁴. В таких випадках священник не має виконувати служіння проти волі особи з неповносправністю і відповідно не може її причастити.

Спільна молитва посідає вагоме місце у навчально-реабілітаційному центрі. З неї розпочинають урочисті заходи, уроки²⁰⁵. На молитву приходять також персонал і батьки. Священики мають «відкрити, що означає молитися. Треба сказати [...] що Бог – так само, як усі ми, і навіть більше, ніж ми – любить, коли з Ним розмовляють»²⁰⁶. При праці з людьми з особливими потребами необхідно розуміти, що «коли священник робить віддаль між собою і іншою людиною, бо вона є неповносправна, шанс, що буде якийсь духовний супровід, що людина буде молитись, що людина буде думати про Бога [...] є мінімальний»²⁰⁷. А тому священнослужителю варто розуміти, що в духовному супроводі «людина неповносправна нічим не відрізняється від іншої звичайної людини»²⁰⁸. Коли духовний наставник супроводжує особу, їй пояснюють, що «це – не лише як жити у стосунку з Богом, але це теж, як жити своє щоденне життя, якщо заповідь Бога є любити, то любити це теж втілювати це в

²⁰² М. ХОМІВ, *Практичний порадишник душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 46.

²⁰³ *Пастирі найслабших* / пер. з англ. І. РОГОВСЬКА, пер. з франц. Н. ПОМІРКО, 8.

²⁰⁴ М. ХОМІВ, *Практичний порадишник душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 43-44.

²⁰⁵ Пор. Марія Годованець «Інтерв'ю від 20.10.2018» / інтерв'юер Богдан Савицький.

²⁰⁶ *Пастирі найслабших* / пер. з англ. І. РОГОВСЬКА, пер. з франц. Н. ПОМІРКО, 17.

²⁰⁷ О. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018».

²⁰⁸ Там само.

конкретних стосунках, з конкретними людьми»²⁰⁹. Під час супроводу священник має стати другом для неповносправної особи, який буде її розуміти. Дружба полягає в тому, що коли люди віддають друзям своє серце, то можемо отримати їхнє серце, щоправда, на початку таких стосунків це може боліти, викликати страх²¹⁰, проте «коли ризикуємо увійти в глибоку приязнь з нашими друзями [...], ми бачимо своє життя у їхньому житті. У якийсь момент ми усвідомлюємо, що є такими ж, як вони, – слабкими і неповносправними»²¹¹, тим самим особи з неповносправністю спонукають нас задуматись і над тим, що кожна людина має свої вади і недоліки, лише вони є приховані і тому не завжди помітні назовні.

Отець Томаш Міло, який є представником Римо-Католицької Церкви офіційно працює у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело» у столярні, і також провадить духовні зустрічі з людьми з особливими потребами. Його душпастирювання полягає в уділенні Святого Таїнства Покаяння, проведенні катехизації, розмовах з персоналом і батьками, у виїзних духовних зустрічах, у співанні пісень Тезе²¹². Під час катехези є пояснення Святих Тайн сповіді і євхаристії, адже до прийняття євхаристійного причастя вони мають бути добре підготовлені, а також розуміти, що цей хліб відрізняється від того, який вони їдять зазвичай²¹³.

Під час катехитичних наук для осіб з неповносправністю, які є інтелектуально здорові, виникали питання до душпастиря, які переважно стосувались самих осіб з неповносправністю: чи я буду здоровий, чи буде все добре, але й також були питання, які частково дотикаються до Ісуса²¹⁴. Адже неповносправні особи бачать в особі священника лідера, якому можна

²⁰⁹ Олег Романчук, «Інтерв'ю від 10.11.18».

²¹⁰ Пор. Д. ВОСТЕРМАНС, *Участь капелана у житті спільноти*, Львів: Емаус 2012, 20.

²¹¹ Там само, 28.

²¹² Отець Томаш Міло говорить, що коли співали пісні Тезе, то в неповносправних виникали питання, чому співаємо одне й те саме. У відповідь отець говорив, що психічно не має бути нам цікаво, треба в тих піснях шукати і знаходити щось глибше, бо я з вами згоден, що само по собі не буде постійно цікаво. На цьому прикладі отець пояснює неповносправним, що кожна молитва є цінною, і її повторення не є чимось банальним, але вона допомагає нам у нашому духовному зростанні.

²¹³ *Пастирі найслабших* / пер. з англ. І. РОГОВСЬКА, пер. з франц. Н. ПОМІРКО, 8.

²¹⁴ Пор. о. Томаш Міло, «Інтерв'ю від 26.03.2018» / інтерв'юер Богдан Савицький.

довіритись, «до якого можна піти за порадою і запитатись»²¹⁵, і не боятись, що він їх відкине. Катехитичні науки служать не для того, щоб одразу людина увірувала, навернулась і духовно зросла, бо «дозрівання до глибшої, живої віри це є процес [...] [під час якого] є потреба давати їм катехезу, євангелізувати робити хто що вміє, робити для того, щоб давати цю воду рослинам, щоб вони могли рости»²¹⁶. Отець Олег Жаровський стверджує, що під час катехизації «відбувається чудо, людина сама себе може прийняти такою, яка вона є»²¹⁷ і це – одне з найголовніших завдань – можливість людині з неповносправністю переосмислити свою ситуацію через призму дару людського життя. З часом отці бачать, що до катехитичних наук люди з особливими потребами йдуть зі все більшим ентузіазмом, що це для них «особистий вибір, що хтось має бажання [...] має потребу серця. Це є конкретний прояв, що це в ньому народило плід»²¹⁸. Отець Томаш також намагається урізноманітнити працю в навчально-реабілітаційному центрі, а тому також робить з підопічними іконки «на подарунок, чи на продаж, [...] для людей, які мають зв'язок з “Джерелом”, але основа була, щоб це зробити з молоддю щоб вона допомагала, і це разом робили»²¹⁹.

Також варто наголосити на тому, що має катехитичні науки, Богослужіння, співання християнських пісень повинні бути систематичними, адже тоді зростає довіра до священнослужителів і особам з неповносправністю легше приймати їх.

Праця капелана з людьми з особливими потребами охоплює й цілий спектр інших осіб, зокрема тих, які служать особам з неповносправністю – з вихователями, з колективом, з родинами»²²⁰. Це є важливим для особи з особливими потребами, адже родичі, вихователі, лікарі є її найближчим оточенням, якому вона довіряє, і які мають найбільший вплив на неї.

²¹⁵ О. Томаш Міло, «Інтерв'ю від 26.03.2018»

²¹⁶ Там само.

²¹⁷ О. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018» .

²¹⁸ О. Томаш Міло, «Інтерв'ю від 26.03.2018».

²¹⁹ Там само.

²²⁰ Пор. о. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018» .

Праця о. Томаша з працівниками відбувається у неформальній обстановці «я сідаю на 10-15 хв, ми п'ємо чай, розмовляємо з працівниками, і часто в них виникають запитання, проблеми, і ми собі розмовляємо. Відчуваю, що тут є такий шанс євангелізувати»²²¹ і допомогати працівникам духовною порадою, виступає другом, до якого можуть прийти працівники, адже він є відкритий на всіх.

Капелан для батьків може стати одним з тих небагатьох людей, до кого вони можуть звернутися зі своїми потребами і проханнями, душпастир покликаний показати їм, «що Господь довірив їм саме цю дитину, щоб вони могли досягнути вічне щастя. І що таким чином Він далеко не карає їх, а навпаки, обдаровує особливим покликанням!»²²², а також душпастир «є поруч з ними, утішає й підтримує, відновлюючи їхню гідність та виявляючи Божу впевненість і довіру до них»²²³. Священик намагається розмежувати страждання і зло, а єдиним способом «відділити, розмежувати страждання від зла – це любити до кінця [...] на хресті Ісус знищує зло любов'ю, якою Він живе у своєму стражданні»²²⁴. Священик навчає родичів особи з неповносправністю, що потрібно довіритись Богові, відкрити йому своє серце, щоб Він міг діяти і перемінювати їхні помисли. Душпастир намагається переконати батьків, що «неповносправність не є карою, а перевагою, адже Бог обирає та використовує її, щоб виявляти Свою любов»²²⁵. Душпастир виступає в ролі утішителя, того, який підтримує, допомагає сім'ї у важкі періоди їхнього життя.

Також важливим моментом катехизації і духовного супроводу для працівників і волонтерів, яка знаходиться в «Джерелі», є виїзні зустрічі. Вони можуть відбуватись, як в духовних центрах Львівської області, зокрема в Уневі, Страдчі, так і, в на звичайних рекреаційних зонах поза містом. Під час

²²¹ О. Томаш Міло, «Інтерв'ю від 26.03.2018».

²²² М. ХОМІВ, *Практичний poradnik душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 24.

²²³ Там само.

²²⁴ С. ШЕВІЯР-ЛЮТЦ, *Філіпіна : сила тендітного життя. Свідчення* / пер. з фр. Н. СТРИЛЕЦЬ-ЗАПОТІЧНА, Львів: Свічадо 2016, 56.

²²⁵ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 31.

мандрівок працівники і особи з неповносправністю можуть ближче познайомитись з духівниками; це «є така можливість, щоб їм давати пораду, з ними спілкуватись, щоб їх євангелізувати»²²⁶.

У навчально-реабілітаційному центрі «Джерело», окрім душпастирів, служать духовним потребам пристуніх також миряни-волонтери. Наприклад, на даний час Андрій Майовець, іконописець та студент богослов'я, допомагає неповносправному Юрчику писати ікони. Під час цього процесу у молодій людині з'явилось бажання молитись перед тим, як розпочати писання. Першу ікону, яку написав Юрчик, була ікона Благовіщення. Цю ікону урочисто посвятили і поставили на тетрапод, щоб кожен, хто хотів, міг її поцілувати. Під час процесу написання навколо Юрчика знаходились особи з неповносправністю, «вони отримували більше задоволення, що вони споглядають, ніж Юра пише ікону, і власне, ця молитва, яку вони моляться біля ікони їм уособлює Бога»²²⁷, адже «іконографічний стиль непрямо передає дійсність і спонукає знайомих із його мовою глядачів усвідомити, що вони також є учасниками його змісту»²²⁸, а це ми бачимо на прикладі того, що Юрчик «своїм прикладом надихнув молодь, і навіть тих, хто ікони не пише»²²⁹. Тим самим можна зробити висновок, що, дивлячись на написання ікон, особи з неповносправністю більше дізнаються про Бога, можуть зробити перші кроки до пізнання віри. Також це позитивно впливає і на хлопця, який і по сьогоднішній день пише ікони: «в духовому плані він відчув, що ближче став до Бога, більше почав молитись і більше розуміти не просто техніку виконання ікони, а більше розуміти на рівні відчуттів, які важко описати, але він більше це почав усвідомлювати і досвідчувати»²³⁰.

Варто наголосити на тому, що «релігійна віра все-таки поступово прищеплюється людині, коли вона мимоволі або з власної волі постійно

²²⁶ О. Томаш Міло, «Інтерв'ю від 26.03.2018».

²²⁷ Андрій Майовець, «Інтерв'ю від 10.05.2018» / інтерв'юер Богдан Савицький.

²²⁸ М. ТАТАРИН, М. ТРУХАН-ТАТАРИН, *Віднайти Тройцю у неповносправності: богослов'я, що розкриває обійми іншості*, 127.

²²⁹ Андрій Майовець, «Інтерв'ю від 10.05.2018».

²³⁰ Там само.

відчуває на собі вплив системи духовної освіти і виховання»²³¹, а тому душпастирі мають надавати духовну опіку особам з особливими потребами, відкриваючи їм Бога.

Підсумовуючи можна зазначити, що для реабілітаційного процесу, який відбувається у НРЦ «Джерело» є важливим гармонійне поєднання як фізичних, так і соціально-психологічних факторів. Поза тим, необхідним допоміжним елементом, який забезпечує повноцінний розвиток особистості, виходячи зі специфіки навчально – реабілітаційного центру «Джерело», є духовний супровід людей з неповносправністю.

²³¹ В. НАГЕВИЧЕНЕ – Д. ПИВОВАРОВ, *Целостный человек (христианская традиция): монография*, 102.

РОЗДІЛ 3

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ «ДЖЕРЕЛО»

Такі заклади, як навчально-реабілітаційний центр «Джерело», спільноти «Віра і Світло», «Лярш-Ковчег» та інші, допомагають особам з неповносправністю віднайти себе, освоїтись у навколишньому середовищі, прийняти себе такими, якими вони народились, зі всіма своїми недоліками і перевагами, адже оточують їх любов'ю і щирістю, щоб в такому середовищі людина могла зростати. Також у закладах та спільнотах згаданого типу робиться наголос на духовний супровід, який є важливою складовою здоров'я і внутрішніх потреб людини.

3.1. Виклики, які стоять перед навчально-реабілітаційним центром «Джерело»

Одним з перших викликів для навчально-реабілітаційного центру «Джерело» є знайдення відповідної моделі душпастирювання. На даний час у «Джерелі» є двоє священнослужителів римо-католицької та греко-католицької конфесій, які працюють на нерегулярній основі. Представники інших конфесій, зокрема служителі Православних чи Протестантських Церков також співпрацюють з центром²³², проте не мають регулярних зустрічей, що негативно відображається на людях з особливими потребами. Важливо враховувати те, що особи з неповносправністю можуть з дитинства бути виховані в іншій конфесії, ніж та, яка постійно забезпечує духовні потреби центру. Тому якщо контакти з представниками різних конфесій є нерегулярними, такі особи фактично позбавлені духовного опікунства або зазнають його вкрай нерегулярно. Якщо, до прикладу, особа з неповносправністю є протестантом і не має бажання молитись з греко- чи римо-католицьким священником, хоч і має потребу в

²³² Пор. о. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018» .

молитві як такій, відчуває себе обділеною. Кожна особа в «Джерелі» повинна мати право на отримання духовного супроводу незалежно від її віросповідання.

Іншим викликом в сфері душпастирювання є те, що до особи з особливими потребами потрібно мати спеціальний підхід, і якщо священник такого підходу не знайде, то, відповідно, така людина залишається без духовної опіки в центрі, а це може бути єдиним місцем, де вона є відкритою на Бога.

Наступний виклик стосується утримання священника, який має намір служити потребуючим у «Джерелі». Таке служіння відбувається фактично на волонтерських засадах²³³. Водночас в Євангелії від Матея сказано, що «кожен робітник – вартий своєї винагороди» (Мт. 10,10). Отець Олег Жаровський в інтерв'ю акцентує увагу на те, що він знає духовенство, яке б хотіло бути капеланами у центрі, проте не маючи матеріальної підтримки зі сторони закладу не йдуть на таку працю»²³⁴. Потрібно водночас написати від навчально-реабілітаційного центру «Джерело» прохання до Курії Львівської Архиепархії УГКЦ, а також до Львівської Архідієцезії РКЦ про виділення щомісячної зарплати капеланам, адже «священник має мати відповідну якусь підтримку на рівні єпархії»²³⁵. Відповідно курії мають прийняти всі заходи задля того, щоб духовенство, котре займається з особами з неповносправністю в державних закладах, мало належну винагороду. Окрім того, центр мав би оплачувати частину від місячної зарплатні священника.

Ще одним кардинальним викликом у душпастирюванні осіб з особливими потребами є те, що духівники не проводять свою працю на регулярній основі у «Джерелі», а тому особи з неповносправністю, їхні батьки і працівники не можуть звернутись за духовною порадою тоді, коли власне мають потребу, а вимушені чекати певну кількість часу, коли священник прийде у навчально-реабілітаційний центр.

²³³ Отець Олег Жаровський працюючи з неповносправними людьми уже 20 років не має ніякої зарплати, бо НРЦ «Джерело» не має коштів, щоб платити душпастирю.

²³⁴ Пор. о. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018».

²³⁵ Пор. там само.

Також варто звернути увагу на те, що душпастирювання проводять священнослужителі лише у приміщенні навчально-реабілітаційного центру «Джерело». Коли в людей з неповносправністю погіршується стан, вони не можуть приходити до центру. У статутних документах центру пише, що у ньому надають допомогу дітям «з інвалідністю віком до 18 років та особам з інвалідністю, які досягли повноліття, віком до 35 років. Для надання послуг Клієнтам віком від 35 до 45 років використовуються відокремлені приміщення згідно з укладеними Центром договорами»²³⁶. Це у свою чергу означає, що особа яка досягла віку 45 років, залишається без духовної підтримки, адже перестає ходити до навчально-реабілітаційного закладу. Ще одним з факторів, через які особа з неповносправністю залишається без духовного супроводу у зв'язку з неспроможністю самостійно відвідувати «Джерело», є смерть її батьків або тих, хто має над нею опікунство. Відповідно, після смерті опікунів особа з неповносправністю може потрапити в інтернат державного зразка і там перебуває до самої смерті.

Ще одним з негативних явищ, присутніх у «Джерелі», для особи з неповносправністю є те, що «духовенство, різні спільноти приїжджають лише на Миколая, а у всі інші дні їх немає»²³⁷. Це добре, що вони не забувають про людей з неповносправністю, але впродовж року їм також потрібна опіка і турбота; поодинокі приїзди не дають такого ефекту, як регулярні зустрічі із спільнотою.

Також викликом, який існує від заснування навчально-реабілітаційного центру «Джерело» і залишився актуальним на сьогоднішній день, є брак волонтерів, адже є групи де на 2 вихователів припадає 16 дітей, відповідно вони не можуть фізично приділити усім увагу²³⁸. Окрім цього, допомога волонтерів необхідна в організації благодійних заходів, підготовки до святкувань.

²³⁶ «Положення про комунальну реабілітаційну установу змішаного типу Львівський міський центр реабілітації «Джерело» (нова редакція)», <<http://www.dzherelocentre.org.ua/?pageid=353>> (дата звернення 21.11.2018).

²³⁷ О. Олег Жаровський, «Інтерв'ю від 23.10.2018».

²³⁸ Пор. Сіреджук Наталія, «Інтерв'ю від 10.10.2016».

3.2. Перспективи навчально-реабілітаційного центру

Навчально-реабілітаційний центр «Джерело» є відкритим на нововведення, які стосуються покращення життя, праці, духовного супроводу осіб з неповносправністю, їхніх батьків і працівників центру.

Центр «Джерело» має заохочувати священнослужителів не лише з Української Греко-Католицької і Римо-Католицької Церков, але також робити все можливе, щоб на регулярній основі приходили протестанти, та представники інших християнських спільнот для максимальної духовної підтримки осіб у центрі. Адже у 35 статті Конституції України сказано, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої»²³⁹. Залучати душпастирів з інших конфесій слід, можливо, завдяки певному фінансуванню їхньої праці з особами з неповносправністю чи тими, хто надає таким особам допомогу. Також залучити їх можна, написавши листи у відповідні церковні структури з проханням на постійній основі призначити особу для того, щоб вона супроводжувала людей з неповносправністю. Окрім того, потрібно запрошувати єпископів різних конфесій для молитви в центрі, для того, щоб популяризувати заклад серед вірних їхніх конфесій, донести духовенству, що особи з неповносправністю потребують допомоги, як матеріальної, так і духовної.

«Працівник медичної сфери – це перш за все людина, у якої є свої цінності, пріоритети, життєві орієнтири, свої недоліки та досягнення, як і у кожного з нас»²⁴⁰. Вони після спілкування з людьми можуть мати «відчуття спустошеності, морального і/або фізичного дискомфорту, від яких важко відійти чи переключитися»²⁴¹, а тому потребують присутності капелана, якому вони могли б довірити свої негаразди, переживання. Отож, у перспективі для

²³⁹ «Конституція України» // Сайт: Верховна Рада України, <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>> (дата звернення 10.11.2018).

²⁴⁰ Н. НІМЧЕНКО, «Психологічний підхід до еколого-деонтологічної культури працівників медичної сфери» // Сайт: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, <http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=422> (дата звернення 10.11.2018).

²⁴¹ Там само.

працівників навчально-реабілітаційного центру «Джерело» має бути розроблена спеціальна програма духовного супроводу медичного персоналу.

Наступною перспективою для центру «Джерело» є впровадження восьмигодинного робочого дня для капеланів впродовж п'яти календарних днів в тиждень. Під час цього часу духовенство має служити щоденно Божественну Літургію, якщо це відповідає традиції тої чи іншої Церкви, відвідувати людей з неповносправністю, якщо потрібно, то бути асистентами, проводити духовні зустрічі з персоналом, уділяти Таїнства. Також важливим є надання духовної підтримки батькам, які приходять до центру, а в особливий спосіб тим, які мають депресивні розлади через народження дитини з неповносправністю. За взірцем можна взяти шпиталь імені Андрея Шептицького, в якому офіційно працює священик і має сталий робочий графік. Він звершує щоденно Святу Літургію, по потребі панахиду, відвідує паліативне відділення, до нього можуть звернутись медсестри, хворі, які перебувають у лікарні.

Якщо б священик офіційно працював у «Джерелі», то перспективою його роботи було б надання духовного супроводу для людей з неповносправністю і їх батьків і поза навчально-реабілітаційним центром, про потребу чого було сказано вище.

Наступною перспективою є проводити реколекції та дні духовної віднови для працівників центру, а також для людей з неповносправністю і їх батьків. Капеланам потрібно зважати на особливості людського організму, а саме на те, що в людей можуть виникнути «сезонні депресії (рання весна, грудневий дефіцит природного світла)»²⁴². А тому було б корисно проводити їх під час або перед Різдвяним і Пасхальним постами, щоб людина духовно відновилась. Також варто проводити дні духовної віднови у той час, коли у працівників довго не було відпустки, щоб тим самим сприяти їхньому здоровому

²⁴² Л. МАТВИЄЦЬ, «Основні завдання медичних працівників при лікуванні та профілактиці депресивних розладів на первинній ланці надання медичної допомоги» // Сайт: Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського, <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/simmed_2016_4_3.pdf> (дата звернення 10.11.2018).

емоційному почуттю. На реколекції варто запрошувати кваліфікованих священиків, які б проголошували правди про те, що кожна людина є образом Божим і її варто поважати та любити такою, якою вона є сотворена Богом, що не можна ототожнювати особу з неповносправністю та її духовний світ, доносити, що неповносправність – це не вирок тощо. Реколекції для працівників та відвідувачів центру можна робити на зразок кількадедних реколекцій для капеланів, котрі відбуваються щороку у Брюховичах. На них приїжджають кваліфіковані священики, котрі говорять про актуальні теми у душпастирстві і особливості праці з людьми, які мають неповносправність.

Перспективним для центру було б створення християнської бібліотеки, де була б значна кількість християнської літератури, яка стала би помічною для працівників та батьків осіб з особливими потребами у їхніх прагненнях отримати відповіді на питання чи інтелектуально збагатитись. Для того, щоб це стало дійсністю, можна написати проект у благодійні організації. Окрім цього, можна розмістити на вхідних дверях плакат з оголошенням про збір книг для «Джерела».

Ще однією перспективою на майбутнє є облаштування спеціальної кімнати для відпочинку і духовних бесід, які б відбувались у спокійній атмосфері. У ній мають бути звукоізоляційні двері, щоб шум ззовні не доносився і не порушував розмову, добра освітленість, кольори у кімнаті мають бути такими, які допомагають людині розслабитися і заспокоїтись. До прикладу можна використати зелений колір, адже він «заспокійливо діє на нервову систему, знімає головний біль, втому, дратівливість, знижує кров'яний тиск»²⁴³. Також в цій кімнаті має бути доступним чайник, щоб працівники могли за філіжанкою кави поговорити між собою. Це створює дружню атмосферу, допомагає об'єднати колектив центру.

²⁴³ Н. КОВАЛЕНКО, «Психологія кольору» // Сайт: Сумський Національний Університет, <<https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/17911/1/5.pdf>> (дата звернення 10.11.2018).

Для духовного зросту працівників капелан має проводити молитву і бути присутнім на загальному обговоренні, яке відбувається регулярно в останню п'ятницю місяця.

Територіально навчально-реабілітаційний центр «Джерело» належить до церкви Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ²⁴⁴. Тому перспективою на майбутнє має бути домовленість між церквою і каплицею, щоб у храмі Різдва Пресвятої Богородиці відбувалось уділення Святих Таїн для осіб з неповносправністю. Варто наголосити, що людей з неповносправністю «належить хрестити ще в дитинстві чи навіть у старшому віці, якщо вони не спроможні самі виявити свою віру в Ісуса Христа Спасителя»²⁴⁵. Для того, щоб хрестини відбулись, той, хто охрещується повинен «мати принаймні одного хресного батька»²⁴⁶ який буде «старатися, щоб охрещений вів християнське життя, відповідне хрещенню, і сумлінно виконував пов'язані з ним обов'язки»²⁴⁷. Хрещення є важливим консолідуючим моментом у житті спільноти, адже дивлячись на приклад одного зі спільноти, інші люди з неповносправністю теж можуть виявити бажання прийняти це Таїнство. «Святі Таїнства є виразом тілесності нашої віри, яка обіймає тіло і душу – всю людину»²⁴⁸, вони допомагають людині з'єднатись з Богом, під час їх здійснення «Христос дарує благодать Святого Духа, [Святі Таїнства] передаються через видимі знаки (слова, жести, торкання до тіла та земні елементи: вода, олія, хліб, вино) для освячення людини шляхом до повноти життя у Христі»²⁴⁹. А тому вони посідають одне з ключових місць у християнському житті і є невід'ємними елементами до прийняття і перебування у вірі.

До прийняття Святих Таїнств необхідно належно приготувляти бажаючих їх отримати, тому відповідно священникам потрібно скласти спеціальну програму підготовки до Святих Таїнств, зокрема до Святого Причастя і першої

²⁴⁴ Української Греко-Католицької Церкви.

²⁴⁵ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik duшпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 34.

²⁴⁶ Там само, 34.

²⁴⁷ *Кодекс канонів східних церков*, Рим: видавництво оо. Василян 1993, 684.

²⁴⁸ М. ХОМІВ, *Практичний poradnik duшпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, 30.

²⁴⁹ Там само, 30.

Сповіді, щоб люди з неповносправністю були якнайбільше обізнані у таїнстві віри.

Наступною перспективою для центру «Джерело» є створення на його основі окремого навчального центру для навчання капеланів, котрі б відвідували людей з неповносправністю в інших державних закладах. Адже священик на початку своєї роботи в закладі зіштовхнувся з проблемою, що він був мало обізнаним. Правильний підхід до людей з неповносправністю приходить з роками досвіду. Оскільки до центру на даний час зі служінням приходить отець Олег Жаровський, то він зміг би допомагати проводити ці курси, стати координатором – запрошувати людей, які б ділились своїм досвідом праці з людьми з особливими потребами. Цей курс для майбутніх капеланів, для осіб з неповносправністю мав би мати теоретичну і практичну частини. Під час теоретичної частини до духовенства приходили б досвідчені консультанти, реабілітологи, медсестри, священики і інші компетентні особи, які б навчали, як правильно допомагати посадити на візок, як правильно спілкуватись з людьми з особливими потребами, щоб не нашкодити їм, як Сповідати, Причащати, Мирувати. В основному теоретична частина стосувалася передбачала би надання найнеобхіднішої інформації щодо майбутнього служіння. Наступна частина занять була б уже практичною; місцем її проведення мав би бути навчально-реабілітаційний центр «Джерело», де студенти змогли б реалізувати на практиці теоретичні знання, які вони засвоїли на заняттях. Програма тривала б один рік, а заняття відбувались по два рази на тиждень. Учасники отримували б сертифікат щодо проходження курсів капелана у праці з людьми з неповносправністю, який був би визнаний державними закладами і завдяки якому можна було б безперешкодно провадити духовну опіку людей з неповносправністю. Навчання потрібно зробити відкритим і для інших християнських конфесій. Заняття буде корисним для центру тим, що студенти будуть волонтерами при потребі і тим самим полегшить роботу для працівників закладу. Ще одним позитивним моментом відкриття міжконфесійного курсу капеланів буде популяризація центру, що у

свою чергу призведе до надходження від жертводавців додаткових коштів у бюджет закладу. Участь у сертифікаційній програмі має бути безкоштовною для залучення більшої кількості учасників.

Наступною перспективою буде запровадження катехитичних наук і створення біблійного гуртка для працівників центру. Катехитичні науки мали б відбуватись хоча б один раз на тиждень перед обідом. Така наука має тривати близько 30 хвилин, щоб не надто втомлювати працівників. Біблійний гурток допоможе відкрити для себе історію спасіння через призму Старого і Нового Завітів, виявити зв'язок між двома Завітами, зрозуміти біблійний погляд на страждання і біль та багато інших питань. Гурток мав би закінчуватись і розпочинатись молитвою. Священик, який провадив би катехитичні науки і біблійний гурток, мав би бути відкритим на запитання. Також можна зробити з понеділка по п'ятницю «десятихвилинку з Богом» на прикладі шпиталю Шептицького. Там щодня з 13 до 13:10 приходять священники і виголошують проповідь по щоденному Євангелію. «Десятихвилинку» відвідують працівники, які не мали змоги взяти участь у Божественній Літургії.

Отже, бачимо, у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело» є ще багато перспектив і викликів щодо різних методів духовного супроводу людей з неповносправністю. Центр може стати тим осердям, на прикладі якого будуть підготовляти кваліфікованих фахівців з духовного супроводу, які би були готові нести вчення Христа тим, які цього потребують у свій особливий спосіб – людям з особливими потребами та їхнім рідним.

ВИСНОВКИ

У сучасному суспільстві люди все частіше забувають опікуватись своїми ближніми. Оскільки в суспільстві існує брак знання щодо життя та діяльності осіб з неповносправністю, рівень їх сприйняття серед населення є невисокий. Якщо люди з особливими потребами потрапляють в інтернати, там нехтують їхніми духовними потребами. Саме тому необхідно, щоб Церква відповідно реагувала на такі проблеми і надавала особам з неповносправністю духовний супровід. Метою праці було показати особливості душпастирства осіб з неповносправністю, водночас зазначаючи, що сповна допомогти неповносправній особі можливо лише тоді, коли у роботі з нею застосовується духовний супровід.

Беручи до уваги духовний аспект реабілітаційного процесу, важливою є участь осіб з неповносправністю у Святих Тайнах. Для досягнення мети у праці було використано наступні методи душпастирювання: сповідь, духовна розмова, катехизація, що дало можливість проаналізувати вплив душпастирства у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело» на духовні починання особистості. Поза тим було представлено виклики та майбутні перспективи душпастирювання осіб з неповносправністю.

У першому розділі розглянуто історичне ставлення суспільства до неповносправних осіб, зокрема унаочнено такі зловживання у відношенні до них, як стигматизація, вбивство, покинення напризволяще у лісі, позбавлення продуктів харчування, що у свою чергу приводило до смерті. У Радянському Союзі існувала практика відмежування людей з особливими потребами від суспільства, їх закривали в інтернатах, які знаходились поза межами міста. Також було розглянуто класифікацію людей з неповносправністю за МКХ 10 (міжнародна статистична класифікація хвороб). Це важливо для того, щоб душпастирі, зважаючи на особливості розумової неповносправності, могли кваліфіковано підійти до духовного супроводу у навчально-реабілітаційному центрі «Джерело» та подібних центрах. Також у розділі було показано, як

українське суспільство ставиться до неповносправних осіб на прикладі соціальної та медичної моделей інвалідності.

Основним лейтмотивом другого розділу стало твердження, що на здоров'я людини впливає багато факторів, зокрема психологічні, духовні, соціальні та фізичні. Суть духовного супроводу полягає у тому, щоб особа крізь призму своєї неповносправності пізнавала своє внутрішнє «я», свій внутрішній світ, своє покликання. Духовний провідник покликаний допомогти особі з неповносправністю прийняти себе такою, якою створив її Господь, а не нарікати на Нього чи на долю. Нік Вуйчич у своїй книзі «Життя без обмежень» писав: «Моя вада – мій “тягар” – може стати благословенням»²⁵⁰. Тому не варто батькам дитини з особливими потребами впадати у відчай, а старатись прийняти її як дар від Бога і зробити все можливе, щоб дитина росла у любові та мала належне християнське виховання.

Для досягнення максимально позитивного результату реабілітації для неповносправних осіб, священники у «Джерелі» надають духовний супровід батькам людей з неповносправністю, а також медичному персоналу, який працює у центрі. Це є важливим елементом супроводу, тому що батьки та працівники медичної сфери мають безпосередній вплив на формування особистості людини з неповносправністю, її системи цінностей, поглядів на життя.

Окрім того, для людини з неповносправністю важливо усвідомити, що її неповносправність не є вироком чи карою для неї, але радше виявом Божої любові. Неповносправна особа є тою, яка може вчити інших людей бути чесними, приймати себе зі всіма своїми вадами і перевагами, робити добрі справи, не чекаючи нічого взамін тощо. Для ефективного духовного супроводу священнослужитель має особливу увагу приділяти спільнотній молитві, індивідуальним зустрічам, катехизації. Духовному отцю варто зважати на індивідуальні особливості розумово неповносправних людей, а тому потрібно

²⁵⁰ Н. Вуйчич, *Життя без обмежень. Шлях до неймовірного щасливого життя* / пер. з англ. О. ДОБРЯКОВ, Київ: Форс 2016, 7.

говорити так, щоб інформація була зрозумілою. Якщо у людини є глибока розумова неповносправність, то проповідь душпастиря полягає в уділенні Святих Тайн, самому перебуванню біля такої особи. Часто отець проповідує Христа своєю присутністю, а саме, коли неповносправні особи бачать душпастиря, їм може здаватись, що це власне Христос волочений, який перебуває поруч з ними.

У третьому розділі були описані перспективи для навчально-реабілітаційного-центру «Джерело», зокрема була представлена ідея створення на основі центру екуменічної ліцензійної програми вишколу капеланів з душпастирювання неповносправних. Також в перспективі було б доречним офіційно влаштувати капелана з робочим восьмигодинним графіком, щоб максимально сприяти духовному супроводу. Окрім цього, було представлено найголовніші виклики пов'язані з душпастирством осіб з неповносправністю, а саме безкоштовна праця капелана. Також викликом душпастиря є важливість духовного супроводу людей з неповносправністю і поза межами навчально-реабілітаційного центру.

Коли Ісус говорив до учнів «Ідіть, і навчіть всі народи, хрестячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа» (Мт. 28,19), то мав на увазі усіх людей, включаючи осіб з неповносправністю. На даний час душпастирі в особливий спосіб можуть сповнити Господні слова і допомогти тим, хто в особливий спосіб цього потребує – особам з неповносправністю.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. АДАМС ДЖЕЙ, *Учебник по християнському душепопеченню: практика вразумляючого душепопечення*, Харків: Gospel literature services 2002.
2. *Навчальний посібник, інвалідність і суспільство* / ред. БАЙДА ЛАРИСА, КРАСЮКОВА-ЕННС ОЛЬГА, Київ 2012.
3. ВАНЬС ЖАН, *Бути людиною*, Львів: Свічадо 2013.
4. ВОРСТЕРМАНС ДЖО, *Божі дороги*, Львів: Емаус 2014.
5. ВОСТЕРМАНС ДЖО, *Участь капелана у житті спільноти*, Львів: Емаус 2012.
6. ЗАМСКИЙ ХАНАНИЙ, *Умственно отсталые дети: история их изучения, воспитания и обучения с древних времен до середины XX века: Приложение: Дневник Грачевой Екатерины*, Москва: НПО «Образование» 1995.
7. РОМАНЧУК ОЛЕГ, *Неповносправна дитина в сім'ї та суспільстві*, Львів: Літопис 2008.
8. ТАТАРИН МИРОСЛАВ, ТРУХАН-ТАТАРИН МАРІЯ, *Віднайти Тройцю у неповносправності: богослов'я, що розкриває обійми іншості*, Львів: Український Католицький Університет 2016.
9. ХОМІВ МАРТИН, *Практичний порадник душпастиря у служінні особам з розумовою неповносправністю*, Львів-Київ: Манускрипт 2013.
10. ШВЕД МАРІЯ, *Основи інклюзивної освіти: підручник*, Львів: Український Католицький Університет 2015.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. HUNT PAUL, *A Critical Condition Hunt, Stigma: The Experience of Disability*: London 1966.
2. БЕЗПАЛЬКО ОЛЬГА [та ін.], *Основи громадського здоров'я: теорія і практика*, Ужгород: Патент 2008.

3. БЕЗПАЛЬКО ОЛЬГА, *Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. навчальний посібник*, Київ: Центр учбової літератури 2009.
4. БУСЕЛ В'ЯЧЕСЛАВ, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Київ; Ірпінь: Перун 2005.
5. ВАЛЕЦЬКА РУСЛАНА, *Основи валеології. підручник*, Луцьк: Волинська книга 2007.
6. ВУЙЧИЧ НІК, *Життя без обмежень. шлях до неймовірного щасливого життя* / пер. з англ. ДОБРЯКОВ ОЛЕГ, Київ: Форс 2016.
7. ГРИБАН ВІТАЛІЙ, *Валеологія: підручник*, Київ: Центр учбової літератури 2008.
8. *Кодекс канонів східних церков*, Рим: Видавництво оо. Василян 1993,
9. ЛАРСЕН ЖОЗЕФ, *«Віра і Світло» у щоденному житті* / пер. з англ. КОСІВ ГАННИ, Львів: Емаус.
10. МОСКАЛЕНКО ВАЛЕНТИНА – ШАЙГОРОДСЬКИЙ ЮРІЙ – МІЩЕНКО ОЛЕНА, *Економічна культура особистості: соціально-економічний аспект: монографія*, Київ: Центр соціальних комунікацій 2012.
11. *Нічого для нас без нас: посібник з інклюзивного прийняття рішень для засобів масової інформації* / ред. ВИРТОС ІРИНА, Київ: Ленвіт 2015.
12. *Пастирі найслабших* / пер. з англ. РОГОВСЬКА ІРИНА, пер. з франц. ПОМІРКО НАТАЛЯ, Львів: Свічадо 2018.
13. РАЙМЕР ІОХАННЕС, *Душепечення в церкві: книга 1, курс лекцій*, Санкт Петербург: Типографія «Наука» 2006.
14. *Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР, т. 9, Інститут Мовознавства* / ред. БЛОДІДА ІВАН, Київ: Наукова думка 1970—1980.
15. *Соціальна педагогіка: теорія і технології* / ред. ЗВЕРЄВА ІРИНА, Київ: Центр навчальної літератури 2006.
16. ФРАНКЛ ВІКТОР, *Людина в пошуках справжнього сенсу* / пер. з англ. ЗАМОЙСЬКА ОЛЕНА, Харків: Клуб Сімейного Дозвілля 2016.
17. ФРАНКЛ ВІКТОР, *Человек в поисках смысла: сборник* / пер. ГОЗМАН ЛЕОНИД, ЛЕОНТЬЕВА МАРИЯ, Прогрес: Москва 1990.

18. ШАХОВ ВОЛОДИМИР – ПАЛАМАРЧУК ОЛЬГА [та ін.], *Розвиток особистості майбутнього психолога в умовах трансформації суспільства: монографія*, Вінниця: Нілан-ЛТД 2016.
19. ШЕВІЯР-ЛЮТЦ СОФІ, *Філіпіна : сила тендітного життя. свідчення* / пер. з фр. СТРИЛЕЦЬ-ЗАПОТІЧНА НАДІЯ, Львів: Свічадо 2016.
20. ШЕВЦІВ ЗОЯ, *Основи інклюзивної педагогіки: підручник*, Київ: Центр навчальної літератури 2016.
21. *Школа для кожного: навчальний посібник* / упорядник БАЙДА ЛАРИСА, Київ 2015.

Інтернет Джерела:

1. «Навчально-реабілітаційний центр “Джерело”» // Сайт: навчально-реабілітаційний центр «Джерело», <<http://www.dzherelocentre.org.ua/uk/about/history/>> (дата звернення 15.10.2018).
2. «*Билогическая адаптация*» // Сайт: Медпортал.com, <http://медпортал.com/valeologiya_739/biologicheskaya-adaptatsiya.html> (дата звернення: 22.03.2018).
3. «Декларація про права інвалідів» // Сайт: Національний педагогічний університет Н.П. Драгоманова, <http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ikpp_kpp_Sozhialno-pravovuy_zahust_ditey/90.html> (дата звернення: 03.05.2018).
4. «Закон України про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів» // Сайт: Верховна Рада України, <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4213-17>> (дата звернення: 03.05.2018).
5. «Конституція України» // Сайт: Верховна Рада України, <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>> (дата звернення 10.11.2018).
6. «Про звільнення благодійної установи Навчально-реабілітаційний центр “Джерело”», <<http://www.fatwords.org/safia/pro-zvilenennya-blagodijnoyi-ustanovi-navchaleno-reabilitacijn/main.html>> (дата звернення 10.10.2018).
7. «*Соціальна реабілітація дітей з особливими обмеженнями*» // Сайт: Освіта.ua, <<http://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12302/>> (дата звернення: 22.03.2018)

8. *Адаптация личности в современном мире*, Саратов: ИЦ «Наука» 2011, – Вып. 3, <https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/02/27/sbornik_adapt_3.pdf> (дата звернення: 22.04.2018).
9. АЛЁХИНА СВЕТЛАНА, *Инклюзивное образование: история и современность*, Москва: Педагогический университет «Первое сентября» 2013, <http://school30.org.ru/docs/Ped_soveti/ped_sovet_7_30_12_15/inkluz_obr_is_toriya.pdf> (дата звернення: 22.03.2018).
10. БИТЯНОВА МАРИНА, *Организация психологической работы в школе*, Москва: Совершенство 1998, <<http://klex.ru/fqn>> (дата звернення: 11.10.2018).
11. КОВАЛЕНКО НАТАЛІЯ, «Психологія кольору» // сайт: Сумський Національний Університет, <<https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/17911/1/5.pdf>> (дата звернення 10.11.2018).
12. КОЦАН ІГОР (ред.) – ЛОЖКІН ГЕОРГІЙ – МУШКЕВИЧ МИРОСЛАВА, *Психологія навчання людини*, Луцьк: Волинський Національний Університет ім. Лесі Українки 2011, <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1349/3/psychol_zdor_navch.pdf> (дата звернення 10.10.2018).
13. МАГЛЮВАНА ГАЛИНА, «Здоров'я людини, як методико-біологічна та соціальна категорія», <http://3w.ldufk.edu.ua/files/kafedry/zdorov_lyudyny/op_b/lek/lek_3.pdf> (дата звернення: 03.10.2018).
14. МАТВІЄЦЬ ЛЮДМИЛА, «Основні завдання медичних працівників при лікуванні та профілактиці депресивних розладів на первинній ланці надання медичної допомоги» // Сайт: Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського, <http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/simmed_2016_4_3.pdf> (дата звернення 10.11.2018).
15. Навчально-реабілітаційний центр «Джерело» м. Львів // Сайт: SpecialBaby.info, <<http://specialbaby.info/viewtopic.php?t=270&p=8494>> (дата звернення 15.10.2018).
16. НАГЕВИЧЕНЕ ВАЛЕНТИНА – ПИВОВАРОВ ДАНИИЛ, *Целостный человек (христианская традиция): монография*, Екатеринбург 2005, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/31587/1/5-7525-1450-9_2005.pdf> (дата звернення: 16.10.2018), 16.

17. НІМЧЕНКО НАДІЯ, «Психологічний підхід до еколого-деонтологічної культури працівників медичної сфери» // Сайт: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, <http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=422> (дата звернення 10.11.2018).
18. Новосибирский государственный педагогический университет, «Обучение умственно отсталых детей и подростков», <<https://studfiles.net/preview/3962406/page:18/>> (дата звернення 26.04.2018).
19. *Основи інклюзивної освіти* / ред. КОЛУПАЄВА АЛЛА, Київ: «А.С.К.» 2012, <<http://education-inclusive.com/wp-content/docs/Navchalno-metodychnyj-posibnyk-Osnovy-Inklyuzyvnoyi-osvity.pdf>> (дата звернення: 17.04.18).
20. Положення про комунальну реабілітаційну установу змішаного типу «Львівський міський центр реабілітації “Джерело” (нова редакція)», <<http://www.dzherelocentre.org.ua/?pageid=353>> (дата звернення 21.11.2018).
21. ПОЛУШКІН ПАВЛО, *Посібник до вивчення курсу «Вікова фізіологія та валеологія людини»*, ДНУ: Дніпро 2005, <http://repository.dnu.dp.ua:1100/upload/405aa8af52cd4a44ce43cc1a1ab669e6VIKOVA_FIZIOLOGIYA.PDF> (дата звернення: 10.10.2018).
22. ПОПОВА ОЛЬГА, *Комплексная технология, особая культура поддержки и помощи: сборник научных статей*, Минск: Рипо 2011, <http://ripo.unibel.by/assets/site/jpo/files/psiholog_soprovojd_vip1.pdf> (дата звернення: 11.10.2018).
23. *Психология здоровья: учебник для вузов* / ред. НИКИФОРОВ ГЕРМАН, Санкт Петербург: Питер 2006, <<https://psychologybooks.files.wordpress.com/2011/02/d0bdd0b8d0bad0b8d184d0bed180d0bed0b2-d0b3-d181-d0bfd181d0b8d185d0bed0bbd0bed0b3d0b8d18f-d0b7d0b4d0bed180d0bed0b2d18cd18f.pdf>> (дата звернення: 3.10.2018).
24. *Психолого-педагогические проблемы современного социума, коллективная монография* / ред. Е. ЛЕВАНОВА ЕЛЕНА, МУДРИК АНАТОЛИЙ, Москва: МПГУ 2018, <<https://books.google.com.ua/books?id=Cf1tDwAAQBAJ&pg=PA88&lpg=PA88&dq=новые+периодизации+ее+стадий+a.+мудрик&source=bl&ots=v4SuvQrcxF&sig=PQFQidh3WbpsT7F-ePsuQJD2sGU&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwiNkpm5o-HeAhXsBcAKHSuuDt0Q6AEwAXoEAcQAQ#v=onepage&q=новые%20периодизации%20ее%20стадий%20a.%20мудрик&f=false>> (дата звернення: 20.04.2018).

25. Российское общество психиатров, «Клинические рекомендации. Диагностика и лечение умственной отсталости у взрослых» // Сайт: Министерство здравоохранения, <<http://mzur.ru/upload/Умственная%20отсталость.pdf>> (дата звернення 03.05.2018).
26. ХВЫЛЯ-ОЛИНТЕР АНДРЕЙ, *Духовная безопасность и духовное здоровье человека, семьи, общества*, Москва: Дарь 2007, <https://stavroskrest.ru/sites/default/files/files/pdf/spiritual_security.pdf> (дата звернення 16.10.2018).
27. ЩЕБАНЕЦ ЕЛЕНА, *Соотношение психологической поддержки и психологического сопровождения в процессе психологической помощи родителям и детям с отклонениями в развитии* // Сайт: Вестник Адыгейского государственного университета: сетевое электронное научное издание, <http://vestnik.adygnet.ru/files/2007.4/612/shchebanets2007_4.pdf> (дата звернення: 11.10.2018).

ДОДАТКИ

Додаток №1

Витяг з інтерв'ю Андрія Майовця

Мені зателефонували з пропозицією проводити уроки для дітей з особливими потребами, а власне, для молоді 18-35 років в НРЦ «ДЖЕРЕЛО», який зараз знаходиться на проспекті Червоної Калини. Прийшов на перший урок і молоде різне, бо молоде буває і більш інтелектуально збережена, і менш інтелектуально збережена. Перший день я не знав, як з ними говорити, що малювати. І цей перший урок я дуже запам'ятав, бо це був день знайомства, бо це були шляхи дотику один до одного. Такі є людські стосунки на рівні такої відкритості і прагненні зрозуміти людину, яка не може фізично відтворити лінію, а інколи інтелектуально не може, їй важко досягнути як провести лінію, колір, провести мазок. Відкритість і слухання. Тобто слухатись і намагатись послужити чим ти можеш в такій простій формі. В «Джерелі» навчається один хлопець, якого звали Юра Михальчук, він проявив зацікавлення в іконописі. Він проявив ініціативу зробити для НРЦ для каплиці Благовіщення іконку Благовіщення. Перша ікона, яку він писав для каплиці Благовіщення іконку Благовіщення, це така невеличка формату дошка 25 на 25 см. І він писав близько пів року, все разом зайняло. Було видно, що він з таким трепетом приступав. Одного разу каже до мене, давай помолимося, Андрійко поможи, Андрійко наведи. Він дуже до того ставився відповідально. В нього була така інтимна атмосфера і я бачив, що він радіє і інші. В «Джерелі» не очікували, що він зможе написати, бо це складно є, але побачивши, що він дуже гарно цю ікону завершив, в гарний спосіб ікону посвятили, він передав цю ікону в каплицю Благовіщення, зараз ця ікона знаходиться на тетраподі. Але на перспективу таких молодих людей є як мінімум троє – п'ятеро, які би могли почати писати ікони. Щоб іконопис був власне цим духовним вправлінням,

осягненням для людей фізичних обмежень, щоб це не була перепона, але в такий спосіб себе зреалізувати.

Дуже важливо, що Юра пережив цей процес готування, ці духовні справи, що він втілює в матеріал і в форму. Бо я бачу, коли вони до нього навколо ходили, це було щось таке незвичне і їм було дуже приємне. Я б сказав, що вони отримували більше задоволення, що вони споглядають, ніж Юра пише ікону і, власне, ця молитва, яку вони моляться біля ікони їм уособлює Бога. Важливо те, що Юра один серед них і він це все передав, втілює у в матерію. Він своїм прикладом надихнув молодь і навіть хто ікони не пише, а загалом малює, то вони вже по-іншому можуть малювати і бачачи його працю, момент іконопису вони дуже надихаються і втілюють у своїх роботах чи то натюрморт, чи пейзаж, чи абстракція.

Ну те, що Юра втягнувся тим і він сказав, що це було більше для нього, більше ніж просто малювати, більше ніж просто писати ікону, більше ніж подарунок чи в центр чи подрузі. Він мені, власне, сказав те, що в духовному плані він відчув, що ближче став до Бога, більше почав молитись і більше розуміти не просто техніку виконання ікони, а більше розуміти на рівні відчуттів, які важко описати, але він більше це почав усвідомлювати і досвідчувати. Він після кожного заняття буквально було видно, що він світиться тою радістю внутрішньою. Я так може ідеалізую, але я так бачив зі своєї сторони, можу так скромно словами описати. Але, безсумнівно, це вплив справило на нього, на мене, на молодь в центрі, на його сім'ю, батьків. Це його досвід проявився на молодь і на людей, які поруч нього і це по ньому видно, на обличчі така радість. Такий трепет, з яким він приступає до іконопису.

*Додаток №2***Витяг з інтерв'ю Марії Годованець**

Моя дитина є неповносправна, але розвиток збережений. При «Джерелі» навчальний рік розпочинається з молитви і так кожен день діти моляться. Перше заняття було заняття з молитвою. Далше вони йшли на свої уроки. Коли є свято, то діти йдуть молитись. Отець Олег Жаровський є капеланом у «Джерелі» і при нагоді можна підійти запитатись і порадитись за дитину, як лікуватись, бо не знаєш, як духовно її збагатити. Як є якісь потреби, то вона бере молитвеник і вона молиться. Вона навчилась в «Джерелі» разом з дітками, з вчителями які давали любов до Бога. Були різні виїзди – Страдч, Раковець. Цілий час була молитва, співали духовні пісні, я бачу, що вона є духовно збагачена. Вона не може висловитись, але вона почала молитись. Коли на неї щось насвариш, а вона тягне голову до образу і починає молитись і коли питаєшся, чого ти молишся, то вона молиться, щоб показати, що не треба на неї кричати, що вона не заслужила, щоб на неї кричати. Бачиш, що коли вона молиться, то вона сама робиться щасливою. Як сідає, то вона може сказати, щоб вийти з кімнати, або тихенько сидіти, бо вона молиться. Живемо і дякуємо Богові, що дитина є неповносправна, але вона, напевне, має більшу любов до Бога. Між собою діти якимось спілкуються і вони бачать, що Бог їх любить і вони тим віддячують молитвою за вчителів, друзів, родину. Коли на вулиці гримить, блискає, вітер, то вона бере і молиться. Священики кажуть, що треба молитися разом з дітьми.

*Додаток №3***Витяг з інтерв'ю о. Олега Жаровського**

Духівник – це не лише про те, щоб вміти сказати, хоча і сказати треба вміти відповідно до якось рівня сприйняття людини, ну але це є загальна гомілетика, проповідництво, тобто тут немає якоїсь проблеми, бо говоримо до дітей, говоримо до людей різних фахів, тобто священник підготувався і говорить. Ну може на цьому рівні можна таке говорити, що цього легко навчитись. Але є речі, які просто потрібно знати про людину неповносправну: як їм послужити, часами ти щось говориш, а людині банально треба в туалет, або піднести її, бо щось болить, бо вона не зручно сидить і такі знання треба мати і це, власне, напрацьовується, і це, напевно, є загальний фах реабілітолога чи асистента для неповносправних людей, але це священник, який працює з неповносправними людьми, які є на візочках, ДЦП. Такі речі має знати, так само треба знати, як на візочку правильно підвезти, щоб собі не зашкодити, щоб не зашкодити тій людині, яка на візочку і це, відповідно, все разом формує контакт з людиною неповносправною, тому цього треба вчитись, хтось вчиться цього десь за партою, в інститутах, бо може в когось є фах реабілітолога чи психолога, дефектолога, який був в Радянському Союзі, тобто це все пов'язане. Але в моєму випадку це є досвід, де я вчився. Вони самі мене вчили, діти самі мене вчили, асистенти, професійні реабілітологи, власне це є навчання, яке я проходив разом з ними і в цьому навчанні виробилась моє відношення до людини неповносправної, моє сприйняття і відповідно і їхнє сприйняття, бо це є контакт, живий контакт. Це не є якийсь проповідник, недосяжний священник, який десь далеко стоїть і говорить про далекого Бога. Тут, власне, з неповносправними людьми для священника є більш цінним те, що вони не дозволяють відійти від себе далеко. Їх треба почути, їм потрібно допомогти слину витерти, тобто це є завжди такий контакт ближчий. Це є люди, які потребують, щоб їх зрозуміли, як і кожна людина. Священник має бути тим, хто

слухає і зможе говорити з цією людиною, якесь слово вловив, якесь не вловив, а часами буває так, що не можеш зрозуміти, коли вона говорить, тоді треба говорити загальні речі, що я тебе не розумію, тобто бути чесним, священник вчиться бути чесним. Говориш з цією людиною: «Я тебе не розумію, але Бог тебе розуміє». Я її сповідаю не від свого імені, а від імені Христового і не я прощаю, але Христос, відповідно це я розказую тій людині на її рівні, що Бог її любить, розказую, що вона є важлива, з цього боку, це про навчання, що хотів сказати, воно, власне, випрацьовується в контакті з людиною неповносправною. Друга річ, яку я би хотів сказати, що праця з людиною неповносправною це не є лише праця з нею. Коли працюєш з людиною неповносправною у зв'язку з тим, що вона потребує інших людей, які є біля неї, а вони є – родина найближча, священники, волонтери, реабілітологи – це ширший спектр людей. Коли ти працюєш з неповносправною – ти проповідуєш Церкві, що вони є важливі суспільству. Не сприймається людину неповносправну, як стан людини, як таке перманентне, що вже з нею відбулось, щось таке, що не є карою від Бога. Що це кара від Бога, від цього страждають наші батьки, бо вони відчують, що вони щось зробили погане або їхні родичі. Коли ти приймаєш людину неповносправну, то і батьки відповідний роблять крок, щоб ця дитина була щасливішою, щоб вони самі були щасливіші, щоб вони змогли через неповносправну дитину відчувати момент Бога, яка дана їхній сім'ї. Праця з людьми неповносправними є дуже гарна нагода дати Богу діяти в контексті людини неповносправної. Як на людину неповносправну впливає катехизація? Відбувається чудо, людина сама себе може прийняти такою, яка вона є. Це є важкий процес, в якому не можна сказати точно, коли це сталось. Це постійний процес. Це є абсолютно такі самі люди, як ми, тільки мають фізичну неповносправність.

Все, чим є людина, впливає так само на молитву, на її зв'язок з Богом. Священника сприймають як отця-Бога, тобто ти є відображенням Бога для нього. Коли священник робить віддаль між собою і іншою людиною, бо вона є неповносправна, шансу, що буде якийсь духовний супровід, що людина буде

молитись, що людина буде думати про Бога, що її родичі, які її супроводжують теж почнуть думати про Бога – шанс є мінімальний.

Я є тут, ще приходить римо-католицький священник, деколи заходить православний, протестанти приходять.

«Джерело», відколи воно почало працювати, я тут мав контакт із ним. Я робив помилку, бо не можна ототожнювати фізично неповносправну особу з розумово неповносправною і говорити як на рівні. Тобто потреба є в мені, тому що треба було налагодити той контакт. Тому духовна опіка потрібна людям неповносправним, але й також для священника. Треба розуміти, що коли ти працюєш з людиною неповносправною, то й також працюєш і з вихователями, з колективом, а також і з родинами. Зараз ми готуємо прощу для батьків дітей з особливими потребами в Унів. Тобто є невеличкі речі, які робляться. Також такі поїздки відбуваються і з працівниками. «Джерело» взяло свою філософію про прийняття людини з «Лярш-Ковчег» і з «Віри і Світло», її дуже часто і приймають атеїсти. «Лярш» пішов ще далше, бо там є спільноти, які є наполовину мусульманські чи індуїстські, юдейські. Це є шанс для родин повернутись до бога. Зустрічаюсь з батьками, які були невіруючими, в них народилась дитина неповносправна і вони увірували. Коли ти є з дитиною постійно, то ти по-інакшому починаєш бачити потреби іншої людини, це не вже не просто твоя дитина. Не просто друзі, а зовсім інший вид контакту. Але коли ти її сприймаєш і приймаєш, то помаленьку починаєш дивитись на світ який є навколо. Ти своєю позицією проповідуєш в церкві. Коли священник йде в нерелігійну установу і стає там провідником, то люди все більше починають вірити тим закладам і віддають туди своїх дітей. Бо в інтернатах цих на рівні села – там немає професійних реабілітологів, асисентів. Особа неповносправна приречена на самотність, відкинутість.

Потрібен духовний супровід і в закладах, які є державними і куди не ходить духовенство. Церква мала би за це дбати. І священник має мати відповідну якусь підтримку на рівні єпархії, фактично, якщо є інтернат, на рівні єпархії має бути один священник, а часом і не один, можливо, а декілька, та й

зрештою монахів чи монахинь, чи семінаристів які б могли мати практику в закладі. Духовенство, різні спільноти приїжджають лише на Миколая, а у всі інші дні їх немає. Ця дитина живе 365 днів в році, а коли про неї згадують лише на Миколая, то це є дуже викривлене християнство, бо ця опіка має бути повна. Священик, який працює в цьому закладі, має бути повністю заангажований і відповідно мав би мати якесь утримання на рівні єпархіальному. Я розкажу про себе – працюючи з неповносправними людьми уже 20 років, немає ніякої зарплати, бо «Джерело» не може платити. Джерело ледве своїм оплачує, я є абсолютно волонтер. «Віра і світло» – волонтер, «Лярш» – волонтер. Це є проблема, я знаю хлопців семінаристів які вже висвятились і які б працювали з людьми неповносправними, бути капеланами, але у зв'язку з тим, що немає ніякої матеріальної бази, а людині банально потрібно жити. Відповідно, людина не йде на таку працю. Церква допомогла облаштувати капличку. Але священик має працювати не лише в капличці, не лише бути капеланом. Я мав тут катехизацію, я маю тут літургію, маю тут сповідь, в залежності, яка це я група і ця сповідь може бути довшою, пісні співають, вервичка може бути. Моляться за своїх родичів – загальну молитву мають. Коли я прийшов на парафію, священик мене прийняв знаючи все, чим я займаюсь і каже, що добре, можеш займатись, але лише у вільний від парафії час. Свою добру волю використовую на те, щоб тим займатись.

Я бачу зміни в собі, люди неповносправні змінюють самого священика чи людей які з ним працюють, це є надзвичайно важлива річ, яку важливо розуміти. Людина неповносправна нічим не відрізняється від іншої звичайної людини. Священик приходиться дати Бога і священик не може дати Бога людині лише на той момент перебування священика. З якоюсь людиною він зайшов глибше в контакт і з особою, і з родиною. І ця родина може мати глибший контакт зі священиком і через нього глибший контакт із Богом. А часами буває, що контакт глибший відбувся і чимось родині не вгодив і результат має цілком зворотній ефект. Вони можуть посваритись з тобою і так само можуть посваритись і з Богом. Особистий контакт священика з людиною, це є сповідь з

накладанням рук чи фелоном, в залежності чи боятися, чи ні. Це контакт з родиною, це праця з реабілітологами, асистентами, жертводавцями.

Я стараюсь щось на своєму рівні робити. Але чи людина прийме Бога, залежить від того, чи вони захотіли Бога прийняти, чи їх хтось не образив, чи правильно їм подають інформацію про Бога. На загал, коли людина є сім'я віруюча, то і дитина є віруюча, і контакт є через спільну віру в Бога. Є й такі, які були неохрещені і які охрещуються і починають вірити.

В працю цієї інституції заангажовані всі батьки, всі родини. Священик має працювати зі всією родиною. Сюди приїжджають на консультації з Росії, Польщі, тому що це дуже хороший заклад. Ми тут пропагуємо інший погляд на людину неповносправну, як Христа, який страждає в цій людині неповносправні і як Христа ми сприймаємо. Священики проповідують не просто словом, а ділом і в цьому є різниця, бо ми можемо глибоко закорінитись в діло, а не лише в слово.

*Додаток №4***Витяг з інтерв'ю о. Андрія Боднара**

Отже, поговоримо про духовний супровід, чи він є потрібний, важливий і хто його може провадити? Перш за все хочу сказати, що духовна складова торкається кожної людини, в якому стані вона б не була, чи на якому рівні духовному, ласки Божої чи Благодаті, чи людина навіть і грішна. Духовний супровід: хто може провадити і що це таке є? Духовний супровід, як я це десь досвідчив, він є дією Святого Духа, тобто, що Дух Святий, який ми знаємо зі старозавітніх книг, ширяв над водами і був присутній при творінні, тобто, що складова творіння носить у собі ці відбитки Святого Духа. Знов-таки, зранена людська природа потребує знову оновитись, тобто це десь торкається того, що Дух Святий, який творив, творить і продовжує творити у нас нову людину, він послуговується таким знаряддям як духовний супровід. Тобто духовний супровід є для того, щоб людина знову набрала повноти і краси свого творіння. Чи, може, підбити, знову уподібнитися на того, на кого вона була створена. Це десь може є богословська думка, але вона є для того, щоб зрозуміти корінь, що таке є духовний супровід, що це є якраз для того, щоб людина знову в повноті преобразилась у нову людину, подібну до Христа, уподібнилась до Христа.

Хто може надавати духовний супровід? Той, хто переживає духовно, тобто Дух Святий є так присутній всюди, але він спочиває там, де він є запрошений, де він є прийнятий. Для нас, духовних отців, ця приємність і готовність прийняти Святого Духа особливу силу має там, де він є запрошений. Тобто стягання Святого Духа, прикликання Святого Духа, тобто бути духовними особами, стати духовною особою – це не тільки відображається стан духівника, богопосвяченої особи чи священника, але також і мирянина, він також може бути духівником, але він має жити духовним життям. Тут ще б зупинився над тим, що духовна справа має силу якраз з неповносправними. Чи тут потрібен супровід? Звісно, що потрібний і ще більше, на мою думку, особи з особливими потребами потребують і взивають на те, щоб Дух Святий був запрошений, був

спрямований до осіб, які мають особливу потребу. Стикаємось ми з молоддю здебільшого як салезіяни і на власному досвіді бачу, що з духовної точки бачимо, що якщо ти трактуєш по духовному, себто молишся перед тим, молишся за ту особу, молишся, щоб Господь дав тобі відповідні слова промовити до тієї людини, то серце людини, молодій людині, яка може бачити трохи по іншому, не завжди є згідною, з часом міняється. Духовна складова, коли є вкладена в процес виховання, вона має силу переображати людину, змінювати її. Як ти до неї промовиш, яким словом ти до неї скажеш, як слово просякнуте молитовно, так воно відобразиться у її серці, що людина починає задумаватись, починає бачити, що насправду є багато помилок, які потрібно виправити у своєму житті. Тобто вона змиряється з тим, що так далі не можна йти і, коли ти їй робиш декілька раз зауваження, вона не хоче це змінити. Ти даєш їй той шанс, але тут якраз ми як духівники не повинні забувати про це. Але це є відповідальна справа, це не треба так брати з такою легкістю, що б я хотів, що прожив би певний час такого духовного, особистого життя, де зустрівся б з різними випробуваннями і так далі. З того може визріти якась здібність супроводжувати інше життя. Не надто бути квапливим до того, хто може супроводжувати, тут треба так навіть порадитись з кимось, якого духівника вибрати, хто може бути духівником. Чому сьогодні є така мода іти до психолога, якщо роз'яснити собі, що психологія є наука про душу і, власне, що людина завжди буде потребувати духівників у всі часи, хоча в сьогоднішньому такому світі постмодерному, де віддаль з церковним і духовним життям стає більшою, цією різницею, якимось хочеться по іншому сказати, що людині потрібно. Людина завжди буде потребувати духівників, щоб хтось достукався до її глибин, торкнувся її глибин і вилікував її рани, але це може зробити тільки в силу той, хто сотворив цю душу, хто відповідає за цю душу, тобто людські методи не в силі. Тобто людські методи можуть допомогти, щось підкорегувати, але людські методи не можуть переобразити людину, для того потрібна благодать Божа, тому духівник потрібен. Підсумовуючи, духівником треба стати, але ним треба дозріти, щоб ним бути. Мав духівника і мене

супроводжували роками і з благословення отців просити на цю справу, щоб бути духівником, щоб це не було простими бесідами. Ну і духівник потрібен усім людям без винятку, без виключення, хто би ця людина не була, в якому стані, що би не переживала.

*Додаток №5***Витяг з інтерв'ю Олега Романчука**

Метою психологічного супроводу є допомогти неповносправній особі і її рідним адаптуватись до тих викликів, що включає в себе життя з неповноправністю. Тобто як сприймати себе, як сприймати майбутнє, як діяти, як планувати своє життя, як справлятися з різного роду труднощами, які є в житті. Так само, як мати надію, як могли створити щасливе і змістовне життя попри труднощі і обмеження. Натомість духовного супроводу є допомогти людині розвивати і поглиблювати стосунок з Богом, зростати в Бозі і любові, в єдності з ним. І тому духовний супровід націлений насамперед на те, щоб допомогти людині бачити свою ситуацію очима Божими, відчувати Божу любов і перебувати в єдності з Богом, поглиблювати своє молитовне життя, розуміти покликання, яке дає тобі Бог і втілювати в житті це покликання, жити згідно того задуму, який людина відкриває для себе. І ми можемо сказати, що, звісно, певною мірою, вони накладаються один на одного, тобто вони дотикаються один до одного. Тому що духовність це не лише як жити у стосунку з Богом, але це теж як жити своє щоденне життя, якщо заповідь Бога є любити, то любити, це теж втілювати це в конкретних стосунках, з конкретними людьми. Тому ми можемо сказати, що духовність, вона як певне світло, яке впливає на різні сфери життя, яке також впливає і на психологічну сферу. Ми можемо певною мірою сказати, що стосунок з духівником, це теж психологічний стосунок, бо в ньому є довіра, з ним є спілкування. Тому духівник так само використовує психологічні методи комунікації стосунку для того, щоб донести Боже Слово чи забезпечити духовний супровід. Так що ми можемо сказати, що вони є як дві руки, вони співпрацюють, вони дотикаються, вони мають вплив один на одного, але, в сумарному, мають спільну мету, як Ісус сказав дати життя вповні кожній особі чи вона має особливі потреби, чи не має, допомогти їй прожити життя, яке наповнене любов'ю, змістом і стосунками.

*Додаток №6***Витяг з інтерв'ю Сіреджук Наталії**

Центр «Джерело» заснований у 1993 році двома братами, у яких народились діти, які мали церебральний параліч, 2 канадійцями українського походження – Зеня Кушпета та Оксана Кунанець-Сварник, вони приїхали в Україну як волонтери. Звичайно, тати шукали для своїх дітей можливість соціалізації, тобто якогось життя, щоб вони не були просто вдома. На той час зовсім не брали дітей ні в садочки, ні в школи. Держава про це не дбала, а радила віддати дітей до інтернату. Батьки того не хотіли і шукали можливості. Батьки дітей пішли у звичайний садочок, в якому були звичайні дітки і домовились з завідуючою про те, щоб 2 групи по троє дітей також мали змогу бути в садочку. Вони зорганізувались, створюючи громадську організацію, а називається так: «Благодійну установу навчально-реабілітаційний центр «Джерело». І потрохи почали вчити фахівців, приїхала перша гуманітарна допомога з реабілітаційним обладнанням, адже треба було з дітьми чимось працювати. Потрібно було поручні поставити, туалети облаштувати для неповноспраних осіб. Цілий рік працювали з тими двома групами і вчили на щодень дітей, як і що з ними робити. За рік міський голова дав благодійній установі землю на Сихові для зведення реабілітаційного центру і передали у власність благодійної установи. Засновники хотіли будувати реабілітаційний центр, але не знали, як це буде виглядати, адже ніхто не мав коштів, фондів ніяких не було. Спершу найняли архітектора з Канади волонтери, який написав доступний проект реабілітаційного центру «Джерело». Вона приймає понад 200 дітей щодня. Він зробив доступними пандуси, а також без сходів, в приміщенні низько закріпили поручні і розетки, тобто таке, що в 1994 році ще ніхто не думав, неповноправні без ліфту не змогли б підняти на другий поверх. Коли назбирали певну суму, за яку ми могли зробити 1 кімнату. Коли закінчили 1 відділення, то перші діти прийшли. Згодом відкрили садок, школу, майстерні для молоді. До 2008 року будувались і витрачали кошти виключно за кошти організації «Надія» та

волонтерів, без підтримки міського б'юджету. А у 2008 році засновники знайшли спільну мову з міською владою. Адже вони завжди шукали, як би то могла держава включитись в допомогу центру, бо фактично центр виконує з себе функцію держави, бо держава мала опікуватись з неповносправними, давати психологічні поради і розради батькам, щоб вони не віддавали дітей у інтернат. Але держава не виконує цю функцію на достатньому рівні, тому благодійна установа виконує це. Все змінилось у 2008 році, коли юридично з установи створили міський центр реабілітації – юридичну установу для того, щоб з міського б'юджету отримувати кошти. Є благодійний внесок, який ми пропонуємо робити за психологічні послуги чи за реабілітаційні. До прикладу, за консультацію людина може дати від 20 грн – але це є добровільно, хто хоче, той і дає кошти.

Цей супровід отримує ціла родина для того, щоб максимально розвинути можливості дітей і вчитися з ними жити. А найголовніше, прийняти їх такими, якими вони є. Капелан УГКЦ, який має зустрічі з батьками і з молоддю. Ми маємо філософію, що є цінний дар кожної людини, кожної дитини, тільки треба для неї створити оптимально сімейне середовище, сприятливе для того, щоб вони могли швидше оговтатись від того шоку, який отримали при народженні. Навчити свою дитину, прийняти її такою, якою вона народилась і кожного дня тішитись тим, що в них є. Бо всі в сім'ї переживають і вони чекають на здорову дитину, ніхто не чекає на неповносправну, і коли народжується неповносправна, то батьки дуже переживають і за майбутнє, що далі буде? Тому ми шукаємо тих батьків від перших днів народження і їм розказуємо, показуємо, вчимо, надаємо підтримку, знайомимо з іншими батьками, щоб вони могли побачити своє майбутнє.

Яворський – прізвище художника, який розмальовував каплицю. У храмі з правого боку є зображення «Пресвятої Родини», адже ми в центр ставимо не лише дитину, але родину, бо переживає ціла родина за ту чи іншу дитину, і тому, поки родина не прийме, то ніяке лікування дитині допомагати не буде. Часто сім'ї розпадаються, переважно чоловіки не витримують і йдуть від такої

родини, тому там є зображення пресвятої родини. Також є зображення Ісуса, який тримає дітей на своїх руках. Вони не просто так живуть біля нас, ми просто їх не бачимо, в них немає місця у суспільстві. Є зображення, яке називається «Львів – місто ангелів», на ньому зображено, як ангели ведуть і везуть на возиках неповносправних дітей, адже ми точно знаємо, що біля кожної людини є ангел, незалежно від її фізичного здоров'я. Маємо закріпленого капелана з УГКЦ отця Олега Жаровського.

Є такі групи, де є 16 дітей і лише 2 виховательки. Для того, щоб дитина змогла прийняти участь у занятті, допомогти руки помити, підняти щось, подати іграшку, допомогти з обладнанням, то треба ще інших. Тому ми є дуже раді волонтерам і кажемо, що тут відкриті двері, щоб самоствердитись, підвищити свою оцінку, побачити, що ти є корисний для інших. Завдяки друзям можна зробити місточок до Бога, адже вони не міняють «маски», не думають, як їм поводитись і бачимо такими, якими їх Бог створив, вони є дуже справжні.

*Додаток №7***Витяг з інтерв'ю о. Томаша Міло**

По-перше, то катехеза для дітей на основі музики і співу, це найбільш простий і спосіб, який я знаю. Або коротенька фраза, яка повторюється, це пісні Тезе. Я розумів, що тут не річ в самих словах, але сама пісня, бо вона заспокоює. Ці пісні почав співати, очевидно, що поміж піснями прочитав Євангеліє, одне, два речення пробував розказувати, але тут небагато можна, бо одна молодь трохи слухає, інша майже взагалі не слухає, тому це така як пауза, як додаток. Це була одна річ, що робив. Друга річ – переосмислив, що можна робити іконки. Взяв сканери ікон, зробив фото і роздрукував такі наклейки, ну і таким способом ми зробили може 150 чи більше іконок. Які потім були на подарунок чи на продаж, але більше на подарунок для людей, які мають зв'язок з «Джерелом», але основа це була, щоб це зробити з молоддю, щоб вона допомагала і це разом робили. Зараз моє завдання в «Джерелі» полягає в тому, щоб зробити 45 хв таку катехезу, а потім 2 рази в 45 хвилин, чи півтора години в столярні щось допомагати і робити. В деяких моментах було таке прохання відправити Службу або Хресну Дорогу, але це не є основа, а це є самотні моменти, щоб було щось потрібно.

Не знаю, наскільки ця катехиза розвиває їх у способі релігійному, знаю, що заспокоює. При цьому є якась євангелізація, про Євангеліє розказую трошки, мав би бути плід того розуміння, що жив Ісус Христос, хто Він є, це зерно, яке падає в землю, в серце, щоб цей плід з часом народило.

Бо пісні повторюються, а психіка хоче цілий час щось нове і нове. І були питання, а чому ми постійно співаємо ці пісні і тоді я давав катехезу, і робив співвідношення до молитви Отче Наш і говорив, чому ми молимося молитву Отче Наш щоденно, і то, можливо, не один раз. Можна сказати, ну скільки можна, треба поміняти молитву на щось інше і я з цим погоджуюсь, що як хтось в тої групі дуже має слабкий зв'язок з Богом, з церквою, мало в ньому того душевного життя, то на рівні психічному хоче цілий час щось нове і нове.

Були такі запитання, чому ці пісні, чому немає нових. Але я це пояснював, що психічно не має бути нам цікаво, але в іншому ми маємо якби зламати психіку і піддатись під глибший пошук. Інший приклад каже, що як люди є спочатку все гарно, все цікаво, тілесність, психічність, все цікава друга людина, але з часом, коли пройде 3, 4, 5 років і бачиш тут нічого цікавого, і тут питання, щоб шукати зусиль, щоб бути разом з тою людиною. І тому треба чогось глибшого. Так само якби казав, що треба в тих піснях шукати і знаходити щось глибше, бо я з вами згоден, що само по собі не буде постійно цікава.

Є дві групи, одна така слабша інтелектуально, то з ними просто співається і розказується. А є інша група трошки краща інтелектуально і дівчата давали запитання. Але то не були питання більше про Ісуса, але які стосуються їх самих. Пробачте, але ми настільки егоїстичні, що про інших ми можемо подумати 15 секунд, а решта часу думаємо про себе. Так само і тут, людина молиться, співає, але вона думає про себе, що я з цього буду мати, чи в мені щось поміняється, чи буду здоровий. Такі речі, такі думки приходять набагато частіше, ніж про Ісуса. І тому там були такі запитання, різні складні, з досвіду життя: «А чому в моїй сім'ї хтось свариться, то ж ми тут співаємо, що тут мав би бути мир, що то так не можна, спокій, а чому вони сваряться, а чому вони матюкаються, а чому є війна? Коли війна в Україні закінчиться?» Такі є питання, вони не є безпосередньо, які стосуються Ісуса, але якби зачіпають Ісуса, бо Він є правдивий і живий, то так, то буде цьому кінець. Більше питань є про їхню дійсність життя, про проблематичність, про хрест.

Вони дають питання, бо бачать у вас авторитета, який знає багато чи вони дають питання заради самого питання, чи довіряють сильно, чи бачать лідера і священика, до якого можна піти за порадою і запитатись.

На це питання важко відповісти, бо я не знаю, чи є лідером, чи аж таким авторитетом, бо це як є люди релігійні, які ходять в храм, в церкву, які з нами чемно моляться, співають, в них рідко є запитання. Просто вони розуміють, що зараз є час молитви, час літургійний, це є не Літургія, але час літургійний і ми маємо прожити цей час з Богом. А більше тих запитань впливає з тих людей,

які не дружать з Церквою і не раз ці запитання відчував, що ці питання, щоб тебе випробувати, на які мав би ти не дати відповіді. Такі питання, які тебе затримують і починаєш думати, переосмислювати, не завжди можеш і зразу дати відповідь. Можна сказати одним реченням чому, але це не заспокоює людину, але людина хоче у відповіді отримати заспокоєння і тому я хочу переконати, що власне молитва, оспівувати Бога. Це заспокоює, присутність Бога є відповіддю на страждання, на всякі запитання труднощів нашого життя, а не видумати інтелектуально щось мудре. Вони шукають чогось глибшого і я розумію, що це є постійна боротьба, тому немає так просто такої відповіді.

Буває так, що після катехези я сідаю, 10-15 хв п'ємо чай, розмовляємо з працівниками і часто виникають запитання, проблеми і ми собі розмовляємо. Відчуваю, що тут є такий шанс євангелізувати. Є, але це виглядає на спосіб спонтанний. Я є в «Джерелі» протягом тижня і тоді виникають не раз такі запитання, розмови.

Був виїзд до Брюховичі з молоддю. Ми собі там поспівали, а потім працівники почали, я більше з ними почав говорити, що я там розлучений і як мені бути, як церква на це дивиться, як це розв'язати, хтось щось інше. Так що, так, після тих співів і катехези в них також виникають ці запитання. Є така можливість, щоб їм давати пораду, з ними спілкуватись, щоб їх євангелізувати.

Я з батьками рідко бачусь, майже не бачусь. Тому що я навіть не знаю, коли батьки бувають, не раз буває, що батько або мати принесе якийсь торт, бо в її дитини є день народження, то якщо виникнуть запитання, то даю відповіді. Але людина мусить бути присутня, але батьки в «Джерелі» рідко присутні. Так що тут моє спілкування з батьками наскільки тут є можливо, але слабше ніж з працівниками.

Думаю, що так, бо дивлюсь на це, як на метафоричні речі, чи їжа для нас впливає. Та впливає, хоча не зразу, про те, якщо є щось систематичне, певний період часу, то воно впливає навіть , як хтось того не сприймає, то впливає таким способом, що він збунтований і він не хоче співати. Дозрівання до глибшої, живої віри це є процес, а може Бог є , щось не виходить, кидає, потім

знову повертає. Це для нас є як люди дозрівають, щоб бути друзями, чи в подружжі, бо там є сварки. Так само і тут є потреба, щоб давати їм катехезу, евангелізувати робити хто що вміє робити для того, щоб давати цю воду рослинам, щоб вони могли рости. А наскільки воно впливає, не можу цього сказати.

Можливо були такі випадки, коли тільки-но обурювались, навіщо нам того треба, але з часом вони дозрівали до того, що це є потрібно, так само, як і ці катехези, навіщо нам ці катехези, але з часом вони свою думку перемінювали.

Так є, я бачив це в працівників, щоб з ними говорити і давати відповідь, молодь так само. Що ви кажете вони переосмислюють і кажуть, що це потрібно це є, але не є масово, що всі переосмислили в одному часі. З часом бачу, що ця катехиза є особистий вибір, що хтось має бажання, що його хтось запхав і закрив. Але, що він якби хоче, має потребу серця. Це є конкретний прояв, що це в ньому народило плід. Так що такі плоди можна теж побачити. З цього можна зробити висновок, що спів і катехеза впливають позитивно на духовний розвиток особи.